

४५
॥१०८॥

शब्द
दुर्वी

फेब्रुवारी २०२१
मूल्य १० रुपये
पृष्ठे ३६

द

भाषा मरता देशही मरतो,
संस्कृतीचाही दिवा विझे...

- कुसुमाग्रज

त प
स
म
क र
आ

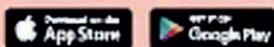

सर्वोत्तम मराठी ऑडिओबुक्स फक्त स्टोरीटेल अॅपवर!

आजच डाऊनलोड करा!

www.storytel.com या वेबसाईटला भेट या
किंवा QR code रँकन करा

Recurring: All Credit Cards and Select Debit Cards. Non recurring: All payment options available including UPI, Netbanking, Cards and Wallets. *T&C apply.

विवेकशील विचार, व्यापक संवाद, कलात्म
जाण आणि सजग समाजभान अर्थात शब्दरुची

ग्रंथाली वाचक चलवळीचे मासिक

शब्द रुची

फेब्रुवारी २०२१, वर्ष आठवे
अंक दहावा, मूल्य १० रु.

संपादक : सुदेश हिंगलासपूरकर

कार्यकारी संपादक : डॉ. वीणा सानेकर, अरुण जोशी

मुख्यपृष्ठ : प्रदीप म्हापसेकर

कार्यालयीन संपर्क

कॉम्प्युटर युनिट - योगिता मोरे, सहकारी - सुमेधा कुवळेकर

shabdruchee@gmail.com

जाहिरात प्रसिद्धी - धनश्री धारण

granthaliad@gmail.com

वितरण - हरिप्रसाद जयस्वाल, सौमित्र शिंदे

केवळ वार्षिक वर्गणी स्वीकारली जाईल.

वार्षिक वर्गणी ३०० रुपये

डिमांड ड्राफ्ट, म.ओ. 'ग्रंथाली' नावे

पत्रव्यवहार/वर्गणी पाठवण्याचा पत्ता

ग्रंथाली, १०१, १/बी विंग, 'द नेस्ट', पिंपळेश्वर को-ऑप.

हौसिंग सोसायटी, टायकलवाडी, स्टार सिटी सिनेमासमोर,

मनोरमा नगरकर मार्ग, माटुंगा (प), मुंबई ४०००१६

फळ २४२१६०५० / २४३०६६२४

granthali02@gmail.com

www.granthali.com

ऑफिस वेळ : सकाळी १२ ते सायं. ६

संपर्क/फोन/पुस्तके खरेदी करण्यासाठी

अंकात प्रसिद्ध झालेली मर्ते ज्या त्या व्यक्तीची. 'ग्रंथाली' चलवळीचे 'शब्द रुची' हे व्यासपीठासमान मासिक आहे. त्यात सर्व छटांच्या विचारांना स्थान आहे. मात्र त्याच्याशी 'ग्रंथाली' विश्वस्त संस्था व तिचे विश्वस्त सहमत आहेत असे नव्हे.

अनुक्रम

- मराठी भवितव्याचा प्रश्न / ६
डॉ. दिलीप चव्हाण
- भाषा : मानसशास्त्रीय पैलू / १०
रचना पोतदार-जाधव
- पालघर आणि वसईतील दसआगारी / १३
अमित पाटील
- सिंधुदुर्गातील मालवणी बोली / १६
प्रा. सुहास घागरे
- आठवणीचे छापे / १९
विशाखा आपटे

परिसंवाद

- मराठीतून गणित-विज्ञान :
सद्यस्थिती आणि आव्हाने / २३
शब्दांकन : प्रणव सलगरकर

- ग्रंथाली वृत्तांत / २७
- ग्रंथाली ग्रंथपाने / चांगदेव काळे / ३१

महामहोपाध्याय दत्तो वामन पोतदार यांनी तयार केलेले ‘स्वभाषानियमाष्टक’ वाचत होते. त्यातले नियम आजही विचार करायला लावतात. त्यांचे पालन केले तर मराठीला प्रयत्नपूर्वक वाढवता-बलिष्ठ करता येईल. काय आहेत हे नियम?

- १) मी प्रत्यही काही उत्कृष्ट मराठी मजकूर वाचीन.
- २) मी एक तरी चांगले पुस्तक प्रतिमासी विकत घेईन.
- ३) मी एक तरी प्रतिष्ठित मराठी मासिक वर्गणी भरून घेईन.
- ४) मी आपला सर्व लेखी-तोंडी व्यवहार होता होईतो मराठीत करीन.
- ५) मी आपल्या मुलाबाळांत, आप्तेष्ठांत मराठीचा योग्य अभिमान जागृत करण्यासाठी झटेन.
- ६) मी एक तरी मराठी वर्तमानपत्र विकत घेईन.
- ७) मी शक्य असेल तर माझ्या अज्ञान बांधवांकरता मराठीत ग्रंथ लिहीन.
- ८) मी मराठीच्या अभ्युन्तरीकरता झटणाऱ्या संस्थांना शक्य ती मदत करीन.

मराठी भाषक आपल्या भाषेकरता असा किती अंगांनी विचार करतात, यावर आपल्या भाषेची अभिवृद्धी अवलंबून आहे. ज्ञानव्यवहार ही अभिजनांची मक्तेदारी नाही, हे दलित-वंचितांनी निर्मिलेल्या साहित्याने केव्हाच सिद्ध केलं; पण बहुजनांची भाषा दुय्यम आणि अभिजनांची भाषा श्रेष्ठ अशी दरी आपण आजही ओलांडू शकलो नाही. जो इंग्रजी नीट बोलू शकत नाही, तो ‘एलिट’ नाही म्हणून इंग्रजीवर प्रभुत्व पाहिजे असा ठाम समज तयार झाला. आपल्या भाषेविषयीचा न्यूनगंड, तिची पाठराखण केली तर आपण ‘ग्लोबल’ ठरणार नाही म्हणून धारण केलेली तटस्थता, भाषेविषयीची कमालीची अनास्था आणि तिच्या विकासाकरता काही करण्याची इच्छा नसणे अशा मानसिकतेतून एकूण मराठी भाषक समाज जातो आहे. हा सामूहिक आळस आणि नाकर्तेपणा आज आपल्या भाषेच्या मुळावर आलेला आहे. या ‘भाषिक’ पापातून प्रायश्चित्त घ्यायलाच जणू आपण दरवर्षी

‘भाषादिन’ साजरा करतो. (स्वर्गीय कुसुमाग्रजांची क्षमा मागते, पण भाषादिनाचे आणि भाषापंधरवळ्याचे उत्सव आता पुरे झाले. ‘भाषा मरता देशही मरतो, संस्कृतीचाही दिवा विझे’ हे कुसुमाग्रजांचे शब्द आपण केव्हाच विसरलो. ‘समाजाच्या परिवर्तनाची वा क्रांतीची पेरणी स्वभाषेच्या किनाऱ्यावरच होऊ शकते,’ हे त्यांनी आवर्जन सांगितले, पण आपण ‘रेनेसान्स’शी निगडित मूल्यांचे पाठांतर करत बसलो. राखेतून उभ्या राहिलेल्या जपानसारख्या देशाने स्वभाषेच्या बळकट पंखांच्या आधारेच प्रगतीची झेप घेतली. जपान, सौदी अरेबिया यांसारख्या देशांनी माहिती-तंत्रज्ञान त्यांच्या त्यांच्या भाषेकरता अनुकूल करून घेतले आणि आम्ही मात्र आमची भाषा तंत्रप्रगत नाही असा खोल शिक्का तिच्यावर मारून टाकला. मातृभाषेपासून दुरावत चाललेली पिढी आम्ही तयार करतो आहोत आणि या सांस्कृतिक गुन्ह्याची जबाबदारी घ्यायला मात्र आम्ही तयार नाही.

मराठी आपल्या अस्मितेची भाषा आहेच, तशी ती ज्ञानभाषा म्हणून वाढली पाहिजे नि त्याकरता निरंतर खूप काम करावे लागेल. जागतिकीकरणाने सबंध जगासमोरच सांस्कृतिक सपाटीकरणाचे आव्हान उभे केले आहे, त्याला उत्तर देण्याकरता आपापल्या भाषा नि बोली सांभाळायला हव्यात. सत्ता, स्वार्थ आणि फायद्यांकरता फार मोठा वर्ग इंग्रजीचा गुलाम झाला, पण मूठभरांच्या प्रगतीने समाजात परिवर्तन घडत नाही. भा.ल. भोळे यांनी असे म्हटले, की लोकशाहीकरता आवश्यक अभिसरण समाजात लोकभाषांद्वारा शक्य आहे.

लोकभाषा, लोककला आणि लोकसंस्कृतीचे जतन-संवर्धन ही सबंध जगाचीच गरज आहे. जर्मन भाषेला सतराव्या शतकात न्यूनगंडाने पछाडले कारण फ्रेंच संस्कृतीचा पगडा जर्मन भाषकांवर सत्ता गाजबू लागला होता, पण जर्मन भाषकांनी जर्मनीला तिचा अधिकार दिला, तिला ताकद दिली, बळ दिले.

मराठी समाजाची भाषिक प्रश्नांबाबतची

संवेदनशीलता वाढवणे हे आजमितीला आपल्यासमोरचे फार मोठे आव्हान आहे.

२७ फेब्रुवारीच्या भाषादिनानिमित्त फेब्रुवारी महिन्याच्या ‘शब्द रुची’मधला एक महत्त्वाचा भाग आपल्या भाषेला वाहिलेला आहे. मराठीचे भवितव्य, मराठीतून गणित-विज्ञानाची सद्यस्थिती, मानसशास्त्र आणि भाषा, दसआगारी व मालवणी बोर्लीचा परिचय अशा लेखांद्वारे हा विभाग साकारला आहे. नवनवे लेखक समाजासमोर आणणे हे ग्रंथालीचे वैशिष्ट्य सर्वपरिचित आहे. ‘शब्द रुची’च्या या अंकांतूनही ते आपल्यासमोर ठळकपणे यावे. साहित्यसंमेलनाचे पडघम वाजू लागले आहेत. जयंत नारळीकरांसारखे ज्येष्ठ वैज्ञानिक व साहित्यिक संमेलनाचे अध्यक्ष म्हणून निवडले गेले आहेत. विज्ञानसाहित्याचे दालन या निमित्ताने चर्चेला येईलच, पण मराठीतून विज्ञान-अभ्यासाच्या नवनवीन वाटा आपण शोधू शकलो तर नारळीकरांसारख्या अभ्यासक-शास्त्रज्ञाच्या प्रयत्नांचे सार्थक होईल.

‘ग्रंथाली’चे संस्थापक-सदस्य, ज्येष्ठ पत्रकार कुमार केतकर यांनी ७ जानेवारी २०२१ रोजी वयाची पंचाहत्तर वर्षे पूर्ण केली. त्यानिमित्त त्यांचे अभीष्टचिंतन करण्यासाठी त्यांच्याच प्रसिद्ध लेखांचे एक छोटेखानी

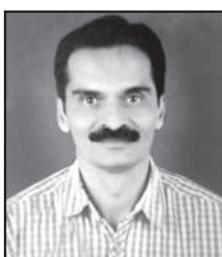
पुस्तक ‘ग्रंथाली’ने त्या त्या प्रकाशकांनी पुनर्मुद्रणासाठी दिलेल्या सहकार्यातून साकारले. त्याचबरोबर त्यांच्या जुन्या-नव्या सुहृदांनी ‘मॅक्स महाराष्ट्र’ वेब चॅनेलच्या सहकार्याने कुमार केतकर यांच्याशी असलेला क्रृष्णानुंबंध उलगडला.

आकाशाला भास म्हणालो, चुकले का हो ?
धरतीला इतिहास म्हणालो, चुकले का हो ?
चिरंजीव वेदना अंतरी दरबळणारी
जखमांना मधुमास म्हणालो, चुकले का हो ?
- अशा प्रश्नांची साद घालणारी दमदार गङ्गल लिहिणारे इलाही जमादार हे मराठी गङ्गलविश्वातले एक ठळक नाव ! काळजाला झालेल्या व्यथा नि जखमा हा त्यांच्या गङ्गलांचा केंद्रबिंदू.

संजीवन वंचना वेदना आली ज्याच्या वाट्याला
शंकर, मीरा तसा ‘इलाही’ हलाहलाचे भय कसले ?
माणसांचे बदलते चेहरे वाचणाऱ्या गङ्गलकार
इलाही जमादार यांना भावपूर्ण श्रद्धांजली !

- डॉ. वीणा सानेकर

प्रमणध्वनी : ९८१९३५८४५६
veenasanekar2018@gmail.com

‘ग्रंथाली’ प्रकाशित मनोज बोरगावकर लिखित
‘नदिष्ट’ या कांदबरीला
२०१९ या वर्षाचा उत्कृष्ट प्रौढ वाडमयनिर्मितीसाठी
हरि नारायण आपटे पुरस्कृत
स्व. यशवंतराव चव्हाण वाडमय पुरस्कार प्राप्त झाला आहे.
या पुरस्काराचे स्वरूप १,००,००० रुपये, मानपत्र, प्रमाणपत्र असे आहे.

तसेच
‘ग्रंथाली’ प्रकाशित डॉ. विजय जाधव लिखित
‘अस्वस्थ तांडा’ या कथासंग्रहाला
ग.ल. ठोकळ पुरस्कार प्राप्त झाला.
या पुरस्काराचे स्वरूप ५०,००० रुपये, मानपत्र, प्रमाणपत्र असे आहे.

या दोन्ही लेखकांचे ग्रंथाली परिवारातर्फे व वाचकांतर्फे हार्दिक अभिनंदन.

मराठीच्या भवितव्याचा प्रश्न

डॉ. दिलीप चव्हाण

कोणत्याही भाषेच्या भवितव्याचा प्रश्न हा अपरिहार्यपणे त्या भाषेच्या ज्ञानभाषा म्हणूनच्या मान्यतेशी जुळलेला असतो. एखाद्या भाषेचा ज्ञानभाषा म्हणूनच दर्जा हा ती भाषा शालेय स्तरावर माध्यमभाषा आहे का, या प्रश्नाशी जुळलेला आहे. या न्यायाने, मराठीच्या भवितव्याचा प्रश्न हा अपरिहार्यपणे शालेय शिक्षणाच्या माध्यमाशी जुळलेला आहे.

सध्या भारतात प्राथमिक शिक्षण घेत असलेल्या एकूण विद्यार्थ्यपैकी (एकूण संख्या १३,००,६९,५२४) इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत शिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांचे (एकूण संख्या १,३६,१८,२८०) प्रमाण ते १०.४७ एवढे आहे. दरवर्षी वाढत जात आहे. ‘राष्ट्रीय शिक्षक योजना एवं प्रशासन विश्वविद्यालया’ने जाहीर केलेल्या एका जुन्या अभ्यासानुसार २००३ ते २०११ या दरम्यान इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांमधून शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण २७४ टक्क्यांनी वाढले आहे. या विद्यापीठाच्या अहवालानुसार, सध्या भारतात इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांमधून शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या २ कोटी एवढी झाली आहे. सध्या भारतात एकूण विद्यार्थ्यपैकी १७ टक्के विद्यार्थी इंग्रजी माध्यमातून शिक्षण घेत आहेत. ग्रामीण भागात गेल्या तीन वर्षांत स्थापन केल्या गेलेल्या शाळांपैकी ८० टक्के शाळा ह्या इंग्रजी माध्यमाच्या आहेत.

सध्या भारतात माध्यमभाषेच्या प्रश्नावर जोरदार चर्चा सुरु आहे. भारत सरकारकडे भाषाविषयक एकसंघ व न्यायोचित असे धोरण नाही. भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ३५०-अ अनुसार राज्यातील भाषिक अल्पसंख्य समूहाला मातृभाषेतून शिक्षण देण्याची जबाबदारी राज्यावर किंवा स्थानिक प्रशासनावर टाकण्यात आली.

केंद्रीय सत्तेकडून त्रै-भाषिक सूत्राची सक्ती आणि विविध राज्यांनी माध्यमभाषेविषयी घेतलेली भूमिका यांमध्ये अंतर्विरोध निर्माण झालेले आहेत. उदाहरणार्थ, सर्वोच्च न्यायालयाने कर्नाटक आणि इंग्रजी शाळा यांच्यात ३३ वर्षे चाललेल्या एका खटल्यात कर्नाटक सरकारने कन्नड भाषा ही सक्तीने शाळांची माध्यमभाषा करण्याच्या निर्णयाविरुद्ध निर्णय दिला आहे. अशा प्रकारची सक्ती करणे, हे पालकांच्या आणि त्यांच्या पाल्यांच्या माध्यमभाषा निवडीच्या स्वातंत्र्यावर गदा आणल्यासारखे होईल, असे मत व्यक्त केले आहे. पाल्यांसाठी माध्यमभाषा निवडीचे अधिकार हे पालकांचे असून पाल्यांना नाही, हे गृहीत धरणेच चुकीचे आहे. ‘मातृभाषेत शिकणे हा बालकांचा नैसर्गिक अधिकार असून मातृभाषेव्यतिरिक्तच्या भाषेची शिक्षणाची माध्यमभाषा म्हणून त्यांच्यावरील लादवणूक ही त्यांच्या अधिकारांचे हनन आहे,’ असे आंतरराष्ट्रीय पातळीवर स्टोव्ह स्कुटनाब कंगास यांच्यासारखे अभ्यासक मात्र मानतात. भारतीय राज्यघटनेने राज्याच्या पातळीवरील शैक्षणिक धोरण ठरवण्याचा अधिकार राज्यांना दिला. त्यामुळे संपूर्ण भारतात एकसंघ असे शिक्षणधोरण वा शैक्षणिक माध्यमभाषा धोरण आढळत नाही. विविध राज्यांनी स्थानिक राजकारण लक्षात घेऊन धोरणे ठरवली. कर्नाटकाशेजारचे राज्य असलेल्या गोवा सरकारने कर्नाटक सरकारपेक्षा वेगळा निर्णय घेतला आहे. गोवा सरकारने इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांनादेखील अनुदान देण्याची भूमिका घेतली. गोव्यामधील बहुतांश शाळा ह्या कॅथलिक चर्चांच्या नियंत्रणात आहेत. असा निर्णय घेतल्याबरोबर कॅथलिक चर्चने गातोरात इंग्रजीची बाजू घेतली. जनतेनेदेखील इंग्रजी शिक्षणाच्या बाजूने कौल

दिला. पूर्वाश्रमीच्या प. बंगालमध्ये साम्यवादी सरकार असताना त्यांनी १९८१-च्या आसपास इंग्रजीऐवजी बंगाली भाषेला प्राधान्य देण्याचा निर्णय घेतला तेव्हादेखील त्यांना जनतेच्या रोषास सामरे जावे लागले होते.

काही दलित अभ्यासकांनी देखील देशी भाषांऐवजी इंग्रजी माध्यमभाषा, या भूमिकेची पाठाराखण केलेली आहे. साधारणपणे दलितेतर मध्यमवर्गानी देखील हीच भूमिका घेतली आहे. आदिवासी बुद्धिजीवींनी इंग्रजी माध्यमाची मागणी केलेली नसली तरी विविध राज्य सरकारांनी आदिवासी आश्रमशाळांसाठी इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांची घोषणा वारंवार केली. मातृभाषेव्यतिरिक्तची भाषा ही माध्यमभाषा म्हणून वापरण्यात जे अनेक धोके आहेत त्यामध्ये एक धोका हा गळतीचा आहे. उदाहरणार्थ, नेपाळमध्ये एकूण १२४ भाषा आहेत. त्यापैकी बन्याच भाषा ह्या नेपाळी भाषेपेक्षा अगदीच भिन्न आहेत. अशा परिस्थितीत नेपाळी ही एकच माध्यमभाषा असल्याने बन्याच प्रमाणावर नेपाळीव्यतिरिक्तच्या भाषकांची बालके शाळा सोडून देतात, असे आढळले आहे. तसेच, जुन्या हैदराबाद शहरात देखील तेलुगू मातृभाषा नसलेल्या मुस्लीम बालकांवर तेलुगू माध्यमभाषेची सक्ती होत असल्यामुळे ते शाळा सोडून देतात, असे निरीक्षण नोंदवण्यात आलेले आहे. महाराष्ट्रातील मेळघाट प्रदेशात देखील अशीच समस्या आहे. या प्रदेशातील आदिवासींची भाषा कोरकू आहे; तर त्यांना मराठीसारख्या परक्या भाषेतून शिक्षण घ्यावे लागते. अशावेळी शालेय गळती ही अपरिहार्य होते. अगदी हिंदी या भाषेच्या अंतर्गत २४ मातृभाषा कोंबण्यात आल्या. या भाषांच्या भाषकांना त्यांच्या भाषांऐवजी हिंदी या प्रभुत्वशाली भाषेच्या माध्यमातून शिक्षण घ्यावे लागते.

शालेय शिक्षणाची माध्यमभाषा काय असावी, यामध्ये सर्वसामान्य जन आणि अभ्यासक यांमध्ये मतभिन्नता दिसते. सर्वसामान्यांची मते ही साधारणपणे इंग्रजी शिक्षणाविषयी ज्या धारणा सध्या बाजारव्यवस्थेने तयार केलेल्या आहेत त्यांच्या प्रभावातून निर्माण झालेल्या दिसतात. युनेस्कोने जगभरातील बालकांना मातृभाषेतून शिक्षण मिळावे, अशी भूमिका घेतली आहे. तसेच, भाषाविज्ञानातील योगदानाबद्दल ज्यांना ‘पद्मश्री’ मिळाले ते अशोक केळकर, केंद्रीय भारतीय भाषा संस्थेचे माजी संचालक डी. पी. पट्टनायक आणि केंद्रीय भारतीय भाषा संस्थेचे दुसरे माजी संचालक आणि ज्येष्ठ शिक्षणतज्ज्ञ उदय नारायण सिंह आणि ‘राष्ट्रीय शिक्षक योजना एवं प्रशासन विश्वविद्यालया’चे कुलगुरु अर. गोविंद यांच्यासारख्या भाषा व शिक्षणाच्या समकालीन अभ्यासकांनी ‘मातृभाषा हीच शिक्षणाची माध्यमभाषा’ म्हणून योग्य असल्याचे मांडले आहे. अर. गोविंद हे असे म्हणाले, की इंग्रजी उत्तम जाणणाऱ्या पी.व्ही. नरसिंह राव यांच्यासारख्यांचे शिक्षण प्रादेशिक माध्यमातून झालेले होते. अर. गोविंद कन्नड माध्यमातून शिकले. भारतीय नाट्यजगताला खन्या अर्थाने आंतरराष्ट्रीय स्तरावर नेणारे गिरिश कर्णाड यांचे आरभीचे शिक्षण मराठीसारख्या भाषेतून झाले. आंतरराष्ट्रीय कीर्तीच्या लेखिका गायत्री चक्रवर्ती-

स्पिवाक, इकॉनॉमिक ॲण्ड पोलिटिकल विकली या आंतरराष्ट्रीय नियतकालिकातून सातत्यपूर्ण लेखन करणारे डॉ. आनंद तेलतुंबडे (गोवा), डॉ. सुहास पळशीकर (पुणे), डॉ. पुष्पेशकुमार (हैदराबाद) अशा आजच्या घडीच्या अनेक अभ्यासकांनी मातृभाषेतूनच शिक्षण घेतलेले आहे.

अर्थात, अशा मातृभाषेतून शिक्षण घेतले ल्या आणि इंग्रजी चांगले जाणणाऱ्या निवडकांची केवळ यादी तयार करून मातृभाषेतील शिक्षणाबाबत सर्वकाही आलबेल आहे, असे आपल्याला खचितच म्हणता येणार नाही. सध्या ‘प्रथम’ या संस्थेने तयार केलेले ‘असर’ (Annual Survey of Education Report) या नावाने ओळखले जाणारे अहवाल पाहिले असता असे म्हणण्याचे धैर्य कुणीही दाखवू शकणार नाही. अलीकडे, एकूण ७,३०,००० सरकारी व खासगी शाळांमधील शिक्षकांची राष्ट्रीय पात्रता चाचणी घेतली तेव्हा केवळ ९ टक्के शिक्षकच या चाचणीस पात्र ठरू शकले. म्हणजे, आज मराठीसारख्या माध्यमाचे विद्यार्थी ज्ञानग्रहणात मागे पडत असतील तर त्याला कारण शालेय शिक्षणाचे माध्यम हे नसून सरकारी किंवा खासगी अनुदानित शाळांमधील सुविधांचा अक्षम्य अभाव हे आहे, हे लक्षात घेतले पाहिजे. आज जपान, चीन, कोरिया पूर्वेकडे देश तर फ्रान्स, जर्मनी, इंग्लंड असे पश्चिमेकडे देश भौतिक प्रगती करू शकले याचे कारण मातृभाषेतून शिक्षण आणि समृद्ध शाळापद्धती हे आहे.

एकंदरच, भारतात शिक्षणाची गुणवत्ता हा एक गंभीर प्रश्न आहे. विशेषत:, शासकीय/अनुदानित शाळांची स्थिती यथातथा ठेवून इंग्रजी माध्यमाच्या खासगी शाळांना उत्तेजन देण्याचे धोरण सरकारने स्वीकारले आहे. शिक्षणाच्या माध्यमभाषेची चर्चा आग्रहाने करणारे विविध हितसंबंधी गट हे एकंदरच शालेय स्तरावरील विविध सुविधांचा अभाव आहे त्याची चर्चा करताना दिसत नाहीत. हा एक प्रकारचा राजकीय प्रश्न आहे. जे समूह हे अशा शाळांमधून शिक्षण घेत आहेत ते मुख्यत: कनिष्ठ जातवर्गीय समूह आहेत. कनिष्ठ दर्जाचे शिक्षण देऊन त्यांना सामंती बंधनांतून मुक्त होण्याच्या आणि भांडवली विकासाच्या संधी नाकारल्या जात आहेत. कोणतेही कसब आतमसात न केलेले असे समूह शेवटी शारीरिक श्रम विकण्यास बाध्य केले जातात. अजूनही मानवी श्रम हे यांत्रिक श्रमापेक्षा स्वस्त असलेल्या या देशात श्रमाचा स्वस्त पुरवठा करण्याचे कार्य अशा शिक्षण व भाषाधोरणाद्वारे पार पाढले जाते.

मातृभाषेतून शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी (आणि त्यांच्या पालकांनी) मातृभाषेतील शिक्षणाविषयी एक प्रकारचा न्यूनगंड बाळगावा आणि इंग्रजी माध्यम हे पाल्याच्या यशाचे एकमेव गमक असणार आहे, असे मानस निर्माण करण्यात इंग्रजीच्या भोवती जी बाजारव्यवस्था उभी आहे तिने यश मिळवले आहे. या न्यूनगंडापोटी शिक्षणाच्या इतर अनेक पैलूंकडे दुर्लक्ष करून केवळ माध्यमभाषेच्या निकषावर शाळा निवडण्याचा निर्णय घेतला जात आहे.

मातृभाषेतून शिक्षणाचा आग्रह धरणे म्हणजे इंग्रजीला विरोध करणे नव्हे! मायबोलीची कास न सोडता इंग्रजीचे प्रभावी अध्ययन

कसे केले जाऊ शकते हे बघितले पाहिजे. पूर्वकटील देशांना शिक्षणाच्या सावर्तिकीकरणात आलेल्या यशाचे श्रेय त्या देशांना लोकभाषा आणि ज्ञानभाषा यांचामध्ये भेद करायला नकार दिला, यामध्ये अमर्त्य सेन यांनी शोधले. लोकभाषा आणि ज्ञानभाषा यांमध्ये महद् अंतर असेल तर जो अभिजनवर्ग निर्माण होतो तो अधिक बंदिस्त स्वरूपाचा असतो, असे मत गेल ॲम्बेट यांनी चीन आणि भारत यांचे दाखले देऊन व्यक्त केले आहे. भारतात इंग्रजी शिक्षणाचे लोकशाहीकरण कधीच झाले नाही. आपला इंग्रजीशी संपर्क येऊन आता पुरती २०० वर्षे होत आहेत. तरीही भारतात इंग्रजीचा वापर प्रभावीपणे करू शकण्याची क्षमता असलेल्यांचे प्रमाण हे केवळ २ टक्के एवढे आहे, असे जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठाचे प्रा. अजित कुमार मोहोंती यांचे मत आहे. सध्या भारतातील सर्वजातीय आणि सर्वधर्मीय अभिजनांनी इंग्रजी माध्यमाची पाठाखण केली आहे. इंग्रजी ही आंतरराष्ट्रीय भांडवलशाहीची भाषा असल्यामुळे आणि भारतात तिचा विस्तार हा निवडकांपुरताच सीमित असल्यामुळे या भाषेचा लाभ घेण्याचा या वर्गाचा प्रयत्न आहे. भाषिक प्रभुत्वाद्वारे सामाजिक प्रभुत्व टिकविण्याची बळकट पंणरा भारतीय अभिजनांना आहे. या पारंपरिक अभिजनांमध्ये आता कनिष्ठ जातीयांमधून उदयाला आलेल्या नव-अभिजनांचादेखील अंतर्भव झाला आहे. हे वर्गप्रभुत्वाचे सांस्कृतिक राजकारण आहे. भारतातील बहुजन समाजाने या राजकारणाची मोठी किंमत मोजली आहे.

सध्या मराठीबाबतची चर्चा ही मराठीच्या संवर्धनाच्या परिभाषेत केली जात आहे. संवर्धनाच्या परिभाषेत चर्चा करणे म्हणजे एक प्रकारची बचावात्मक कृती आहे. एखाद्या भाषेचा न्हास सुरु झाला म्हणजे तो थांबवणे हे जवळपास अशक्यच असते, असे मानले जाते. पश्चिमेकडे लॅटिन ही भाषा तर भारतात संस्कृत ही भाषा याची उदाहरणे आहेत. हिंबू ही भाषा याला अपवाद आहे. पण हा अपवादच भाषिक न्हासाची सार्वत्रिकता सिद्ध करतो. मराठी भाषा एक ज्ञानभाषा म्हणून बरेच काही हल्ळूहळू गमावत आहे. प्रकाश परब यांच्यासारखे अभ्यासक मराठीच्या अशा न्हासासाठी अभिजनांना जबाबदार धरताहेत!

महाराष्ट्र शासन सध्या मराठीच्या संवर्धनाचे आणि गौरवाचे बरेच उत्सव आयोजित करत आहे. राजकीय स्तरावर मराठीच्या न्हासाची धोरणे आखणे आणि संवर्धनासाठी प्रतीकात्मक अशा स्वरूपाची अभिजनवादी कृती करणे, असे हे राजकारण आहे. मराठीचा उत्सव साजरा करून आणि मराठीमध्ये विविध स्पर्धा आयोजित करून मराठीचा न्हास रोखता येणार नाही. आयरिश या भाषेचा इतिहासदेखील असाच आहे. आयरिश भाषा अस्तंगत होत चालली होती तेव्हा आयरिश सरकारनेदेखील ‘आयरिश क्लब’ स्थापन करणे आणि आयरिश भाषेतील कविता व निबंधांना बळिसे देणे, अशा फुटकळ योजना आखल्या होत्या. शेवटी, आयरिश भाषेला मृत्युपासून कोणीही वाचवू शकले नाही. मृत्युपंथाला लागलेल्या भाषेला वाचवण्यासाठी भावनिक व प्रतिकात्मक कृती पुरेशी नाही, हेच यातून दिसून येते. मराठीच्या बाबतीत

आलटूनपालटून सरकारे जे काही करताहेत ते केवळ भावनिक आणि प्रतीकात्मक आहे. अशा प्रकाराचे सांस्कृतिक राजकारण हे भाषेच्या मृत्युसोहळ्याचे पौरोहित्य केवळ ठरेल. जनतेने कष्टाने निर्माण केलेल्या भाषांच्या बाबतीत असे करणे हे केवळ गुन्हेगारी स्वरूपाचे कृत्य आहे.

कोणतीही भाषा ही त्या भाषकांना आर्थिक उन्नतीची हमी देत नसेल तर ते भाषक ती भाषा स्वतःहून नाकारतात, हे स्वयंसिद्ध आहे. आजच्या बाजारप्रभावित काळात तरी भाषा ह्या आर्थिक प्रेरणेतून शिकल्या जातात, असे दिसते. म्हणूनच, संस्कृत वा उर्दू भाषांच्या अध्ययनासाठी शिष्यवृत्ती दिली जाते; तर इंग्रजी, फ्रेंच, जर्मन अशा भाषा लोक शुल्क भरून स्वतःहून शिकतात, असे दिसते. त्यामुळे, मराठी शिकूनदेखील व्यक्तिगत जीवनात आर्थिक उन्नतीच्या संधी आहेत, असे मराठी भाषकांना वाटणे, ही मराठी टिकवण्याची एक पूर्वशर्त आहे. मराठीच्या अध्ययनातून आर्थिक उन्नतीच्या संधी निर्माण होतात, असे मराठी भाषकांना वाटत नसेल तर त्यांना तसे वाटण्यासारखी परिस्थिती निर्माण करणे, हे सरकारचे कर्तव्य आहे. केमाल पाशा यांनी तुर्कस्तानमध्ये तुर्की भाषेच्या संवर्धनासाठी जे केले ते महाराष्ट्रात केले तरच मराठीच न्हास रोखता येऊ शकेल.

मराठीच्या बाबतीत राजकीय स्तरावर जी अनास्था अनुभवायला मिळते त्यातून नकारात्मक चित्रच तयार होते. महाराष्ट्रात दहा वर्षांपूर्वी मराठी भाषा विभागाची स्थापना केली गेली होती. परंतु राजकीय पातळीवरील अनास्थेने या विभागाला पुरते ग्रासले. ‘मराठी अभ्यास केंद्र’ आणि प्रसारमाध्यमांतील प्रतिनिधीच्या प्रयत्नामुळे गेल्या वर्षी शासनाने ‘मराठी भाषा विभाग’ची स्थापना केली. तसेच राज्य मराठी विकास संस्था, भाषा संचालनालय, विश्वकोश निर्मिती मंडळ या भाषाविषयक संस्थांचे कामकाजही नव्या विभागाकडे वर्ग केले. मात्र या विभागाच्या विकासासाठी निधी उपलब्ध करणे तर दूरच राहे, परंतु त्याची रचना कशी असावी, या बाबतचा प्रस्तावही अद्याप चर्चेला आलेला नाही. परिणामी स्थापनेनंतर वर्षभरातच हा विभाग मृत्युपंथाला लागला.

भाषेचे प्रश्न हे केवळ भाषेचे नसतात, हेदेखील लक्षात घ्यावे लागेल. भाषा अपरिहार्यपणे मानवीय घटना असल्यामुळे मानवी समाजातील विषमता आणि आपपरभाव हे अपरिहार्यपणे भाषेमध्ये सुद्धा शिरतात. सध्या गैरवासाठी आणि संवर्धनासाठी जी मराठी गृहीत धरली जात आहे ती ‘प्रमाण’ मराठी आहे. ही विशिष्ट अशा ‘शिक्षित’ वर्गाची भाषा आहे. भाषावैज्ञानिक निकषानुसार ती इतर बोलीप्रमाणे केवळ एक बोली आहे. त्यामुळे तिची सक्ती ही यापूर्वी उल्लेख केलेल्या कोरकू या जमातीसारख्या जमातींवरच नव्हे; तर तथाकथित ‘प्रमाण’ मराठी न बोलणाऱ्या मराठी भाषिकांवरदेखील होईल. ‘कोणत्याही भाषक सम्मूहात काही तथाकथित ‘प्रमाण’ बोली बोलू शकणाऱ्या लोकांचे एकूण लोकसंख्येतील प्रमाण हे ५ टक्क्यांपेक्षा अधिक नसते,’ असे मत जेस्स मिलरॉय आणि लेस्ली मिलरॉय यांनी व्यक्त केले आहे. भारतासारख्या देशात व्यामिश्र अशा बहुभाषिकतेमुळे आणि जातिव्यवस्थेच्या प्रभावामुळे

हे प्रमाण यापेक्षाही कमी आहे. अगदी विद्यापीठात मराठीचे अध्यापन करणारे प्राध्यापकदेखील प्रमाण मराठी बोलतातच असे नाही. अशावेळी, प्रमाण मराठीचा आग्रह हा मराठीवरच घाव घालण्यासारखा आहे. अगदी भूगोलाचे महाविद्यायलीन अथवा विद्यापीठीय प्राध्यापकदेखील ‘पाऊस’ या शब्दाएवजी ‘पर्जन्य’ ('आरोह पर्जन्य'), 'प्रतिगोध पर्जन्य', 'आवर्त पर्जन्य', 'पर्जन्य वितरण') असे शब्द वापरत नाहीत. परंतु, बालभारतीच्या पाचवीच्या भूगोलाच्या पाठ्यपुस्तकात 'पर्जन्य' हा शब्द सर्रास वापरणे, हे मराठीच्या संवर्धनासाठी निश्चितच उपयोगाचे नाही.

शैलजा मेनन आणि रामचंद्र कृष्णमूर्ती यांनी मराठी आणि कन्नड या भाषांतील भाषा अध्यापन आणि साक्षरतेसंदर्भात केलेल्या अध्यायनातील निष्कर्ष अजिबातच उत्साहवर्धक आणि मराठीच्या संवर्धनास पूरक नाहीत. त्यांचे काही निष्कर्ष असे :

१. शिक्षणशास्त्रात किंवा पाठ्यक्रमात मुलांच्या मौखिक भाषांना स्थान जात नाही.

२. जेव्हा मुले घरगुती भाषा किंवा बोलीभाषा वापरतात तेव्हा शिक्षक नेहमीच संवेदनशीलपणे प्रतिसाद देतात असे नाही.

३. यामारील उद्देश घरगुती भाषा आणि बोलीची जागा प्रमाण भाषेला लवकरात लवकर घेऊ देणे असा असतो, असे वाटते.

कोणत्याही भाषेच्या वापराबाबत सर्व भाषकांमध्ये एकमत असण्याविषयी आग्रही असणे, हे लोकशाहीपणाचे लक्षण नाही. प्रमाणीकरणाबाबत अवाजवी आग्रह भाषेतील वैविध्याला प्रतिकूल असतो. प्रमाणीकरण म्हणजे ऐच्छिक वैविध्याचे दमन, अशी भाषिक प्रमाणीकरणाची व्याख्या जेम्स मिलरॉय आणि लेस्ली मिलरॉय यांनी केलेली आहे. मराठी विषयात विद्यावाचस्पती ही पदवी प्राप्त झालेले मराठीचे मान्यताप्राप्त प्राध्यापकही प्रमाण मराठी बोलू शकतीलच असे नाही. आणि ते बोलू शकत नसतील तर त्यात फार काही गैर आहे असेही नाही. शिक्षितांमधीत एक मोठा वर्ग आपण प्रमाण मराठी बोलतो, असा केवळ गैरसमज बाळगतो, असे निरीक्षण सामाजिक भाषावैज्ञानिकांनी नोंदवले आहे.

भाषेच्या मौखिक वापरात वैविध्य असते तसेच लेखनात नसते. लिखित भाषेची प्रवृत्ती ही मुख्यतः एकसाचीकरणाची असते. तरीही लिखित भाषा ही बोली भाषेचे चिन्हात्मक रूप आहे, हे गृहीत धरले तर विद्यार्थी किंवा शिक्षक जसे बोलतात तसेच ते लिहितील, असे गृहीत धरावे लागेल. विद्यापीठीय स्तरावर अभ्यासक्रमात असलेल्या एका पाठ्यपुस्तकासाठी मुद्रितशोधनावर एक निबंध एका मराठीच्या प्राध्यापकाने लिहिला. त्या निबंधात एकूण २१ चुका असल्याचे, मला एका मुद्रितशोधकाने निर्दर्शनास आणून दिले. जिथे मराठीचे प्राध्यापक आणि विद्यापीठस्तरीय यंत्रणाच मराठीच्या योग्यायोग्यतेबाबतीत एवढी हमी देऊ शकत नाही, तिथे सामान्य विद्यार्थ्यांकदून 'योग्य', 'प्रमाण' किंवा 'शुद्ध' लेखनाची अवाजवी अपेक्षा ठेवणे, ही केवळ प्रतीकात्मक हिंसा ठरेल. जेम्स मिलरॉय आणि लेस्ली मिलरॉय यांच्या मते, संपूर्ण प्रमाणीकृत भाषा ही केवळ कल्पना आहे. केवळ मृतभाषाच परिपूर्ण प्रमाण भाषा असू शकते. प्रमाण भाषा हे वास्तव नसून ती विचारप्रणाली आहे. मराठी

अथवा कोणत्याही भाषेच्या अंतर्गत असलेली अथवा त्या भाषिक समूहात वास करत असलेली लोकशाही संस्कृती जिवंत ठेवायची असेल तर भाषिक वापरातील वैविध्याकडे संवेदनशीलतेने बघणे आवश्यक आहे.

मराठीसारख्या प्रादेशिक भाषेने केवळ प्रमाणीकरणाचे वळण घेतलेले नाही, तर या प्रमाणीकरणाच्या प्रक्रियेत या भाषांना संस्कृताधिष्ठितताही जखडली आहे. या प्रादेशिक भाषांनी जे संस्कृताधिष्ठित वळण घेतलेले आहे त्याचे स्वागत अभिजनवगाने केले आहे. त्यावर दलित बुद्धीजीवी आणि विद्यार्थ्यांकदून आता नकारात्मक प्रतिक्रिया आलेली आहे. पाठ्यपुस्तकातील तेलुगू भाषा ही खाली प्रक्रिया भाषेप्रमाणे मला वाटली, असे मत कांचा इलाया यांनी व्यक्त केले. हैदराबाद केंद्रीय विद्यापीठातील एका पाहणीत असे आढळून आले आहे, की ७५ टक्के दलित संशोधकांना ते तेलुगू भाषेत शिकल्याविषयी पश्चात्ताप वाटतो. २६ दलित संशोधकांपैकी २३ संशोधकांनी दलितांसाठी इंग्रजी माध्यम असावे, असे मत व्यक्त केले आहे. समाजातील तळच्या वर्गातून आलेले प्रज्ञावंत असे मत व्यक्त करतात, याची भाषिक प्रश्नाची चिंता वाहणाऱ्या सर्वांनी नोंद घेणे आवश्यक आहे. अर्थात अशा चर्चेवेळी अभ्यासकांची मते दुर्लक्षित येणार नाहीत.

शेवटी, भाषेचे सोहळे साजरे करण्याची प्रतीकात्मक व नकारात्मक कृती करण्यापेक्षा भाषिक धारणांचे व धोरणांचे पुनर्मूल्यांकन करणे आवश्यक आहे. अन्यथा, असे सोहळे भाषिक गौरवाचे न बनता यातून जाणते-अजाणतेपणी भाषेची मृत्युघंटा वाजवण्यासारखे होईल.

मराठीचा खरा गौरव करण्यासाठी ती एक ज्ञानभाषा म्हणून प्रस्थापित करावी लागेल आणि या प्रक्रियेतच तिची संस्कृताधिष्ठितता कमी करावी लागेल. असे करण्यातच मराठीच्या लोकशाहीकरणाची बीजे डडलेली आहेत. मराठीचा गौरव करत असताना इंग्रजी शिक्षणाच्या लोकशाहीकरणाची साथदेखील सोडून देता येणार नाही. एखादी भाषा आत्मसात करण्यासाठी ती भाषा शालेय शिक्षणाचे माध्यमच असणे आवश्यक नाही, हे जर सामाजिक भाषाविज्ञानाने तच्चतः सिद्ध केले असेल, तर व्यवहारात सर्व मराठी माध्यमाच्या विद्यार्थ्यांना उत्कृष्टरित्या इंग्रजी शिक्षणाचा दर्जा वधारावा लागेल. मराठी माध्यमाच्या शाळांचे जे सर्वव्यापी पतन सुरु आहे ते रोखण्याचा हा एक महत्वाचा मार्ग आहे. असे करताना कोरकूसारख्या भाषिक अल्पसंख्य समूहांसाठी मराठी हे दमनकारी बनणार नाही, याची काळजीदेखील घ्यावी लागेल.

लेख लिहिताना या विषयी विविध संदर्भ ग्रंथांचा उपयोग झाला. त्या पुस्तकांबद्दल सविस्तर लिहिणे जागेअभावी शक्य नाही.

- डॉ. दिलीप चव्हाण
भ्रमणध्वनी : +९१ ९४२०६४१५१९
dilipchavan@gmail.com

भाषा : मानसशास्त्रीय पैलू

रचना पोतदार-जाधव

मानवानं आजतागायत केलेल्या प्रगतीचं श्रैय त्याच्या ठायी
उत्क्रांत झालेल्या दोन प्रमुख क्षमतांना जातं. पहिली, त्याची बुद्धिमत्ता
आणि दुसरी त्याची संवाद साधण्याची क्षमता अर्थात 'भाषा'.
भाषेन मानवाला इतर प्रजार्तीपासून विलग केलं. मेंदूमुळे भाषा आणि
भाषेमुळे मेंदू, दोन्ही एकमेकांच्या वाढीस पूरक ठरलेत. असा हा
भाषेच्या जडणघडणीचा आलेख समजून घेण रोमांचकारी ठरेल.

मानवाचा अत्यंत जबळचा जैविक आणि बुद्धिमान नातेवाईक म्हणजे चिंपाझी; चिंपाझीनंदेखील त्याची भाषा विकसित केली आहे, पण मानवाची भाषिक प्रगती ही अत्यंत जटिल आणि गुंतागुंतीची आहे. तरीही मानवी भाषा ही अत्यंत कुशल आणि नेमकी आहे. आपण आपले विचार, भावनांच्या नानाविध छटा, अमूर्त कल्पना, नवी संकल्पना, काळ, स्वप्न असं बांधं काही भाषेच्याच माध्यमातून व्यक्त करतो. आपली भाषा निश्चित अशा नियमांनी, व्याकरणानं आणि विशाल शब्दसंपदेनं बांधली आहे.

अलिकडच्याच काळात निर्माण झालेल्या भाषाशास्त्र (Linguistics) या विद्याशाखेमुळे आपल्याला पाच हजारांहून अधिक भाषा आज अस्तित्वात असल्याचं समजलं आहे. हा भाषांचं व्याकरण, उच्चार, त्यांची लिपी, त्या कशा बोलल्या जातात, त्यातील नवनवीन शब्दसंचय कसा निर्माण झाला आणि काळाच्या रेट्यात त्यात कसकसे बदल झालेत, हे सगळं ज्ञान आज उपलब्ध झालं आहे.

भाषेच्या इतिहासात डोकावल्यास काही संशोधकांना इसवी सनपूर्व तीन हजार पूर्वीचे धागेदोरे हाती लागले आहेत. त्यात त्यांना इंडो-युरोपीयन भाषांच्या समूह आणि उगमाबाबत माहिती मिळाली

आहे. हिंदी, इंग्रजी, नॉर्वेजियन ह्या त्यातील काही भाषा आहेत, ज्यांची पाळंमुळं पूर्व युरोपातील काही जमार्तींशी जोडलेली आहेत. परंतु अजूनही बराचसा भाषिक इतिहास काळाच्या पडद्याआडून ऐतिहासिक भाषाशास्त्रज्ञांना खुणावत आहे. अजूनही बन्याचशा बाबींची उकल होणं बाकी आहे. त्यासाठी आता विविध देशांतील तज्जमंडळी जैवशास्त्रीय उत्क्रांतीच्या भिंगातून, मानवाच्या 'भाषा विकास आणि वापर' या संदर्भातील कोडी उलगडण्याच्या प्रयत्नात आहेत. सध्या तरी यावर खूप सारे प्रश्न आणि अपूर्ण सिद्धांत यावरच आपण येऊन ठेपलो आहोत.

मानवाच्या भाषेचा खरा सूत्रधार आहे त्याच 'मेंदू.' मानवी मेंदू इतर प्रजार्तीपेक्षा सरस ठरला. उत्क्रांतीच्या प्रक्रियेत त्यात खूप बदल झाले. त्याच्या आकारापासून, त्यातील विविध भागांपासून त्याच्यातील अंतर्गत जोडण्यांपर्यंत. तसेच उत्खननात सापडलेल्या मानवांच्या अवशेषांवरून संशोधकांना जीभ, घसा आणि चेहन्याचे स्नायू यांच्या विकासाबाबतदेखील पुरावे मिळाले आहेत. उत्क्रांतीच्या निरंतर प्रक्रियेत, मानवाच्या मेंदून चेहन्याचे स्नायू, जीभ आणि स्वरयंत्राच्या साहाय्यानं निरनिराळे ध्वनी, स्वर, व्यंजन आणि उच्चार करण्याची क्षमता निर्माण केली. याच क्षमतेच्या वापरातून मानवाला 'शब्दांचा' शोध लागला आणि पुढील काळात शब्दांना एकत्र घेऊन सोप्या वाक्यांची रचना मानवाला अवगत होत गेली आणि जटिल अशा मानवी भाषांची पायाभरणी झाली.

हळूहळू मानव एका ठिकाणी स्थिरावला. वेगवेगळ्या समूहांत टोळी करून राहू लागला. त्यातूनच विविध मानवी सभ्यता उदयास आल्या, ह्या सर्व प्रवासात भाषेची प्रमुख भूमिका राहिली.

त्यानंतरच्या निरंतर प्रगतीत आणि प्रक्रियेत मानव भाषेच्या बढावर टिकून राहिला आणि कठीण परिस्थितींना तोंड देत सातत्यांन घडत राहिला.

मेंटूच्या बरोबरीन आनुवंशिकता व जनुकांनीसुद्धा भाषाविकासात भूमिका बजावली आहे. साधारणपणे दोन लक्षे ते एक लक्ष या कालखंडात घडलेल्या जनुकीय उद्दीपनाचे (Gene Mutation) पुरावे संशोधकांना मिळाले आहेत. याचा सबंध आपल्या उच्चारण्याच्या क्षमतेशी व चेहऱ्याच्या स्नायूच्या मेंटूद्वारे केल्या जाणाऱ्या नियंत्रणाशी निगडित आहे. भाषाविकासात जनुकांचा कितपत वाटा आहे हे अजून न उलगडलेले कोडं आहे, पण कधीतरी भविष्यात ह्याचं उत्तर आपल्या डीएनएमध्ये उलगडेल असं शास्त्रज्ञाना वाटत.

मेंटू आणि भाषाविकास

बालकाच्या वाढीत आणि जडणघडणीत ‘भाषा’ व भाषिकास हा अत्यंत मूलभूत टप्पा आहे. भाषेच्या माध्यमातून संवाद साधणं ही मानवाची उपजत अंतःप्रेरणा आहे. शिशुमध्ये ही प्रणाली उपजतच असते आणि नैसर्गिकपणे कार्यान्वित होते. न्यूरोबायोलॉजिस्ट (डॉ. लीस इलिएट यांच्या मते, मानवी मेंटू जन्मतःच असणाऱ्या निरनिराळ्या सर्किट आणि हार्ड वायरिंगमुळे चे भाषा ही माणसाची उपजत प्रेरणा आहे. उत्क्रांतीच्या प्रक्रियेतून मानवी मेंटून अत्यंत जटिल प्रणाली निर्माण केली आहे, ज्यात मेंटूतील विविध भाग केंद्र, स्वरयंत्र आणि चेहऱ्याचे स्नायू यांच्या एकत्रित समन्वयातून जीभ आपण वेगानं, एकलेलं समजू शकतो, त्याचं पृथक्करण, एकत्रीकरण, समायोजन करून त्या भाषेत बोलू शकतो. ह्या सर्व प्रक्रियातून आपल्या स्मृतीही निर्माण होतात.

बाल्यावस्थेतील पहिली दोन वर्ष ही भाषा शिकण्याच्या दृष्टीनं खूप महत्त्वाची असतात. संशोधकाच्या मते, खरं तर जन्माला येण्याच्या दहा आठवड्यांआधीपासूनच मूल आईच्या आवाजाला आणि ती जी भाषा बोलते त्यातील निरनिराळ्या ध्वनींना प्रतिसाद देण शकते, अर्थात मातृभाषेची रूपरेषा त्याच्या मेंटूत आकार घेऊ लागते. जन्मानंतर पालकांनी पाल्याला दिलेले अर्थपूर्ण अनुभव, पोषाक वातावरण, त्यांच्यातील संवाद व संवादाचा कालावधी या सर्व घटकांवर मुलांच्या संपूर्ण आयुष्यात सर्व भाषांची पायाभरणी होत असते.

संशोधकांच्या मते या काळात मुलं जितके जास्त शब्द आणि वाक्यं ऐकतील तितकीच त्यांची शब्दसंपदा वाढत जाते, जरी शब्दांचे अर्थ कळले नाहीत, तरीही!

भाषेतले वेगवेगळे ध्वनी ओळखण्यासाठी मेंटू जन्मतःच काही विभाग, आंतरजोडण्या आणि नसपेशी मार्गिका (न्यूरोनल पाथवेज) आणि सर्किट असतात. भाषेची निर्मिती होणाऱ्या क्षेत्रास ‘ब्रोकाज एरिया’ (Broca's Area) व भाषेची समज व अर्थ लावण्याच्या क्षेत्रास व्हर्निकेज एरिया (Wernicke's Area) म्हणतात. ही दोन्ही क्षेत्रं एकमेकांशी व मेंटूतील इतर अनेक भागांशी अंतर्गत जोडण्यांनी

जोडलेली असतात व सतत त्यांच्यात माहितीचं दृष्टव्याळण सुरु असत. मेंटूतील ही विविध केंद्रं शरीराच्या वेगवेगळ्या ठिकाणांनून येणाऱ्या संवेदना आणि माहितीच्या व पूर्वस्मृतींच्या मदतीनं एकलेल्या व वाचलेल्या शब्दांचे अर्थ लावण्याचं काम करतात.

आधुनिक तंत्रज्ञान, पेट स्कॅन (PET Scan), एफ-एमआरआय (F-MRI) यांच्या साहाय्यानं मेंटूतील अंतर्गत संवादाच्या विविध मार्गिकांचा शोध लागला आहे. मेंटू भाषा कशी निर्माण करतो, कशी ऐकतो, त्याच आकलन कसं करतो, अर्थ कसा लावतो, कसा उच्चारतो, कसा लिहितो आणि कशा विविध भाषा आत्मसात करतो ह्या सर्व बाबीही संशोधनामुळे उजेडात येऊ लागल्या आहेत.

शेवटी, पालकांनी दिलेला संगोपन, संवाद, बाह्यवातावरण म्हणजेच नर्चर (Narture) आणि बालकाची आनुवंशिकता, जनुक आणि मेंटू म्हणजे ‘नेचर’ (Nature) या दोन्ही घटकांच्या एकत्रित परिणामावर बालकांचं भाषाग्रहण अवलंबून आहे.

मूल जन्मल्यानंतर पालकांनी लवकरात लवकर त्याच्याशी संवाद साधला नाही, भाषेचा वापर केला नाही आणि त्याला भाषेचा उपयोग करायला शिकवलं नाही, तर मेंटूतल्या त्या क्षेत्रातील मेंटूपेशी म्हणजेच नसपेशी, न्युरॉन्स इतर क्षेत्रातल्या न्युरॉन्सशी जुळतात आणि वेगवेगळ्याच कामासाठी वापरले जातात, मग भाषेची वाढ खुंटते आणि विकास होत नाही.

अनेक मानसशास्त्रज्ञांनी भाषा आणि विचार यावर संशोधन केलं आहे. जेन पियाजेने, मुलांचा भाषा विकास आणि भाषेचा त्यांच्या विचारांवर होणारा परिणाम यावर अनेक वर्ष संशोधन करून अनेक सिद्धांत मांडले आहेत. त्यामुळे मुलांच्या जडणघडणीत भाषेचा किती अमूल्य वाटा आहे हे कळलं आहे.

बेंजामिन व्होर्फ यांच्या मते मातृभाषेतील व्याकरण, तिची रचना, शब्दसंचय यामुळे माणसाचे विचार आकारास येतात आणि मर्यादितही होतात.

भाषेशी निगडित अनेक प्रश्नांवर मेंटूविज्ञान मानसशास्त्र आणि मनोभाषाशास्त्र अविरत संशोधन करत आहेत.

भाषेच्या विकासात मातृभाषेचं महत्त्व

“If you talk to man in a language he understands, that goes to his head. If you talk to him in his language that goes to his heart.”

मातृभाषेचं महत्त्व अधोरेखित करणारं हे नेल्सन मंडेला यांच वचन.

बालकाच्या सर्वांगीण विकासात भाषेचा विकास हा अविभाज्य आहे आणि मातृभाषा ही यातील प्रथम पायरी आहे. घरातील पालकांकडून जी भाषा मुलं शिकतात ती त्यांची मातृभाषा होय. मातृभाषा ही पाल्यांची पहिली भाषा आहे. या भाषेला मातृभाषा म्हटलं जातं कारण याच भाषेतून त्यांच्यावर त्याची संस्कृती, समाज त्यांतील प्रथा, परंपरा, मूल्य, आचार-विचार,

पोषाख, खाद्यसंस्कृती, सण, जीवनपद्धती, राजकीय स्थिती, अर्थव्यवस्था यांचे 'संस्कार' होत असतात. माणसाच्या सांस्कृतिक ओळखीत भाषेची निर्विवाद भूमिका आहे.

भाषाविकास हा मुलांच्या व्यक्तिमत्त्वाला आकार देणारा प्रमुख घटक आहे. भाषेमुळे मूल संवाद सुरु करू शकतं, साधू शकतं, व्यक्त होऊ शकत, विचार करू शकतं, स्वतःच्या भावना व्यक्त करू शकतं व इतरांच्या भावना समजू शकतं, नवीन मित्र बनवू शकतं, नाती निर्माण करू शकतं. भाषेमुळेच मुलांच्या बौद्धिक, भावनिक, सामाजिक आणि मानसिक क्षमतांचा घसघशीत विकास होते.

त्यामुळेच मातृभाषेवर प्रभुत्व असणाऱ्या व अस्खलित मातृभाषा येणाऱ्या मुलांना त्यांच्या शैक्षणिक आणि वैयक्तिक आयुष्यात अनेक फायदे होतात. जसे,

१. मुलांच सांस्कृतिक सशक्तीकरण होतं.
२. भाषिक कौशल्यं विकसित होतात, ज्यामुळे शालेय जीवनातील वाचन, लिखाण, संवादकौशल्यं, भाषणकला, वृद्धिंगत होतात, ज्याचा सरळ सर्वंध मुलाच्या भावनिक आणि मानसिक परिपक्वतेशी आहे.
३. खूप लहान वयात जेव्हा मेंटूला मातृभाषेची ओळख होते. त्यामुळे इतर विविध भाषा आत्मसात करण्याच्या मेंटूच्या क्षमतेला चालना मिळते व मेंटू दुसरी, तिसरी व आणखीही भाषा शिकायला तयार होते.
४. जी बालकं त्यांच्या मातृभाषेत आधी वाचायला शिकतात त्यांना दुसरी भाषा वाचायला शिकणं सोपं जातं.
५. ज्या मुलांचा बोधनिक पाया (कॉग्निटिव फाऊंडेशन) हा त्यांच्या मातृभाषेत झालेला असतो, ते फार सहज व वेगाने दुसरी-तिसरी भाषा आत्मसात करू शकतात.
६. लहानपण मातृभाषेतच बोलण्यात, खेळण्यात आणि बागडण्यातच गुतलेलं असल्यामुळे मानसिक आणि भावनिक विकासातील अनेक क्षमतांची उत्तम बीजं रुजतात. जसं की विचार करणं व तो मांडणं, भावना समजणं व योग्य तज्ज्ञनं व्यक्त करणं. कल्पनाविलास, संवादकौशल्य, सामाजिक विकास, मूर्त-अमूर्त संकल्पना आणि बरंच काही! मुळातच आपल्या अस्तित्वाची जाणीवच मुलांना त्याच्या मातृभाषेमुळे होते.
७. मातृभाषेमुळे पालक आणि पाल्यांत नात्याची सुदृढ आणि घडवीण निर्माण होते. मातृभाषेमुळे ते एकमेकांच्या भावविश्वाशी एकरूप होऊ शकतात, मुलांच्या अंतरंगात डोकावू शकतात.
८. मातृभाषेमुळेच आपल्या विचार आणि भावनांना एक निश्चित आकार प्राप्त होतो. त्याच्याच पायावर मुलांमध्ये तरकानुमान निर्णयन समस्यापरिहार, स्मृती, अध्ययन या विविध क्षमतांचा विकास होतो.

थोडक्यात, आपण भाषिक दृष्ट्या समृद्ध असणं महत्त्वाचं, कारण भाषेचा वापर आपण कसा करतो यावर आपलं सगळं जीवनच

अवलंबून असतं. भाषेची उत्तम जाण असेल तर शब्दांच्या अनेक अर्थछटा आपण अनुभवू शकतो. एखादुसरा शब्द उणादुणा वापरला गेला की तो कलहाला कारणीभूत ठरतो. एखादा शब्द एखाद्याचा अपमान करतो तर तोच शब्द एखाद्याचं सांत्वनही करतो, शब्दांनीच आज्ञाही देता येते तसंच विनवणीही करता येते. शब्दांनीच एखाद्याचा जिंकता येते तर या शब्दांमुळेच जीवनात हारही पत्करावी लागते.

कधी कधी खूप शब्द वापरूनही नेमके ते सांगता येत नाही तर कधी निःशब्द राहूनही 'शब्दावीण कळले सारे' याची प्रचीती येऊ शकते.

तर अशीही आपली मातृभाषा आपल्याला माणूस म्हणून घडवते, समृद्ध करते आणि सांभाळतेदेखील.

यशवंत मनोहरांच्या शब्दांत सांगायचं तर

'काहीही नव्हते हाती, वाटे स्वतःचीच भीती,

तेव्हाही शब्दांनीच पाठीवर हात ठेवला,

कधी वाच्याने टाळले, कधी निवाच्यांनी टाळले,

तेव्हाही शब्दांनीच उरात आश्रय दिला.

मी भिकारी : मी शब्दांना काय देऊ?

मी कर्जदार : शब्दांचा कसा उतराई होऊ?

मी शब्दांत शिरलो आणि स्वतःला वाचवले.

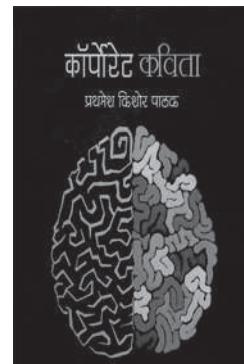
जहर मी प्यालो आणि शब्दांनी ते पचवले.''

- रचना पोतदार-जाधव

प्रमणधनी : +९१ ९८९०४९०३००

rachana0526@gmail.com

॥ग्रंथानि॥ *

कॉर्पोरेट कविता

प्रथमेश किशोर पाठक

कॉर्पोरेट जगातील सत्य
सांगणारा कवितासंग्रह

मूल्य १५० रु.

सवलतीत ९० रु.

अमित पाटील

पालघर आणि वसईतील दसआगरी

आगरी समाज हा व्यापक स्वरूपाचा असून आगरी समाजाचे मूलतः शुद्धआगरी (मीठआगरी), दसआगरी, वरपआगरी असे तीन पोटभेद पडतात. यामधील ‘दसआगरी’ ही पोटजात वगळता बाकीचे पोटभेद हे जवळजवळ कालबाब्य झाले आहेत. मात्र ‘दसआगरी’ पोटजात ही आजही आपल्या आईचं बोट धरून चालते आहे. या दसआगरी समाजाविषयी अनेक कथा-दंतकथा, तर्क-वितर्क काढले जात असले, तरी ज्याप्रमाणे ‘आगरात काम करणारा तो आगरी’ त्याचप्रमाणे ‘शेतीच्या आगरात काम करणारा दसआगरी’ असा तर्क काढता येतो. या समाजास ‘कराडे आगरी’ या नावानेही संबोधतात.

दसआगरी बोली ही पालघर व वसई या भौगोलिक क्षेत्रात बोलली जाते. ती पालघरमधील १४ तर वसईमधील ४ गावांमध्ये बोलली जाते. अलिकडे अजून काही गावांचा समावेश यामध्ये केला जात आहे. अलिबाग तालुक्यात दसआगर्यांची ४ गावे असल्याचा निर्देश ‘द आगरीज : अ सोशिओ इकॉनॉमिक सर्व्हे’ या डॉ. काळे यांच्या प्रबंधात आहे. दसआगरी समाजाचे दोन पोटभेद आहेत. पठारी दसआगरी आणि डंगानी दसआगरी. यामधील पठारी बोलीवर वाडवळ व भंडारी तर डंगानी बोलीवर आदिवासी व कुणबी बोलींचा प्रभाव जाणवतो. उदा. ‘इकून’, ‘तिकून’ हे शब्द दसआगरी व आदिवासीमध्येही वापरले जातात. अलिकडे शैक्षणिक प्रगतीमुळे ‘प्रमाण मराठी’ची ही भर पडताना दिसते. उदाहरणार्थ, ‘काय रे कुठे चाललास’ (‘काय रे कया चालास’) या बोलीमध्ये मोठ्या प्रमाणावर उच्चारभेद तसेच उच्चारसुलभता आढळून येते. त्याचा थांडोळा घेताना डॉ. नेताजी यशवंत पाटील असे म्हणतात,

“आपण कोकाणी तसे भातखाऊच. डाळभात, भाजी हे

सामान्य कोकण्याचं जेवण. भाताला दसआगरीत ‘धान’ असा शब्द आहे. माझी आई नेहमी म्हणत असे ‘धान मोडी हत्याही (अथ्याही) मान’ (भात हत्तीची मान मोडू शकतो.) आईच्या हातचं रुचकर जवण बाबांना खूप आवडे. ते अगदी काव्यातच बोलत, देवकूबायजून अद्या जेवन केलाय का पासी बोटा तोडून खावीत. नुसत्या सवाहा गोनी. (देवकूबाईन असं जेवण केलय की पाचही बोटं तोडून खावीत नुसत्या चवीच्या गोणी.) अतिशयोक्ती अलंकाराचं हे सुंदर उदाहरण प्रमाण मराठीत सांगण थोडं कठीणच. तसंच, चांगलं पीक पाहून जुन्या पिढीतील शेतकरणीच्या मुखातून सहज उद्गार निघतात, मास्तरदा काशाहा हेताथं नुसता पावास रेवा अहा वाटतं. पीक नुसता घुग्यावानी आलाय. (मास्तरदा, काशाच्या शेताकडे नुसतं पाहत राहावंसं असं वाटतं. पीक घुग्यासारखं आलंय.) उपमा अलंकाराचा कसा सार्थ उपयोग केला जातो पाहा! छान सळसळती रोपं पाहून एखादी बाई सहज बोलून जाते, ‘कमाय नुसती खेलया निंगलेय’ तसंच मुलगी उपवर झाली की तिची चौकशी होणारच. त्यासाठी म्हण आहे, ‘आंबा दिहला का तय कोन तरी ओलपट मारनारस.’ (आंबा दिसला की, तिथे कोणी तरी काठी मारणारच.) तसंच ती नात्यातली असेल तर तिचं गुणवर्णन, रूपवर्णन करताना ती काव्यरूप धारण करते, ‘बाबू, येरीबायसीच पोर कर. अबडी देखनुकी की ज ही काय रंभास न कामालाव वाधीन.’ यामधील ‘येरु/येरी’ हा शब्द ज्ञानेश्वरीतही आढळतो. सोमारीबाय मेली तवा तिही पोरी अहीलडं अही लडं; जही काय बाज्याही पेटी वाजतं. अशा अनेक काव्यमय वाक्यांचा उपयोग आगरी बोलीत आहे.”

दसआगरी बोलीतील वर्णप्रक्रिया :

पठारी दसआगरीत ‘स’ व ‘छ’चा ‘ह’ होतो, ‘च’चा ‘स’ होतो. मात्र डंगानी दसआगरीत हा बदल होत नाही. पठारी दसआगरी आणि डंगानी दसआगरीत उच्चारभेद लक्षणीय आहेत. पठारी दसआगरीत कठोर वर्ण अधिक आहेत. याउलट डंगानी दसआगरीत मृदू वर्णांचं प्राबल्य आहे. साहजिकच डंगानी दसआगरी कानाला गोड वाटते. ही बोली पेण-पनवेल-उरण-अलिबाग आणि एकूण आगरी पङ्घ्यात बोलल्या जणाऱ्या मूळ आगरी बोलीला अधिक जबळची आहे.

उदा.

प्रमाण मराठी

सफाला, चमचा, छत्री, सरंगा, चूल, इकडे ये, कुठे चाललास, शेतावर जा, ती जेवायला बसली

पठारी दसआगरी

हपाला, समसा, हतरी, हरंगा, सूल, इकडं / इंकं ये, कया चाललास, शेतार जा, ती जेवाया बहली

डंगानी दसआगरी

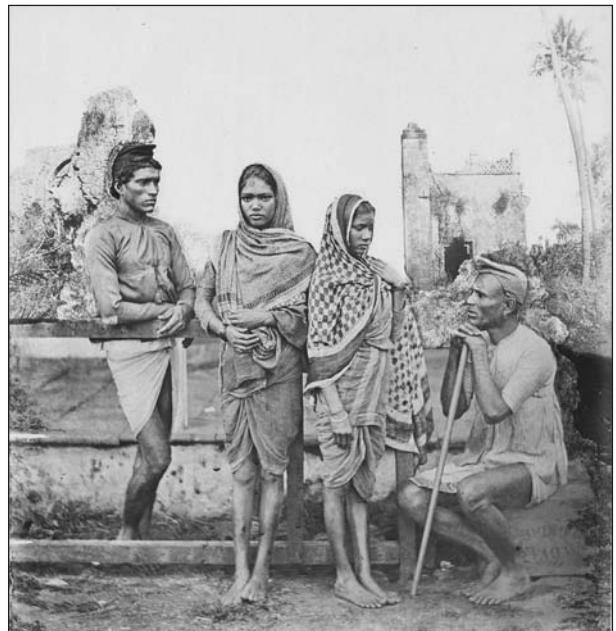
सफाला, चमचा, छत्री, छतरी, सरंगा, चूल, अटं / अथीन ये, कटं / कय सालला, हेतार जा, ती जेवाया बहली

तसंच ‘ळ’चा ‘ल’ व ‘ण’चा ‘न’ होताना आपल्याला दिसून येतो.

उदा. बाळ-बाल, काळ-काल, माळ-माल, बाण-बान, पाणी-पानी, ठाणे-ठाने वगैरे. (संदर्भ - नवयुग पालघर विशेषांक)

काळरचना :

दसआगरी समाजातील काळरचनेचा विचार करता ती वैशिष्ट्यपूर्ण असल्याची आपल्याला दिसून येते. ते आपण ‘पिणे’ या शब्दाचा प्रयोग करून पुढीलप्रमाणे पाहूया.

सामान्य भविष्यकाळ

प्रथम पुरुषी	एकवचन	अनेकवचन
द्वितीय पुरुषी	मी पिता	मी पिनं
तृतीय पुरुषी	तू पितं	तू पितं
	तो पिता	तो पिलं

प्रमाण मराठीतील अनेक शब्दांचा उच्चार हा लयबद्ध स्वरूपात केला जातो. जणू काही नावातही काव्य विलसत आहे. लघुस्वरूपातील शब्द ही दीर्घस्वरूपात उच्चारले जातात. नमुना म्हणून आपण काही नातेवाचक शब्द पाहूयात. उदा. नंदस (नंणद), दिरुस (दीर), भावजय (वहिनी), फुई (आतू), ओवूस (सूनबाई), मामूस (मामा), काकूस (काका), मोमाय (मामाची आई), वराय (आईची मोठी बहीण), जावास (जावई), आया (आजी), बाय (बहीण), बापूस (बाबा), दिरानी (लाहन भावाची बायको), भावलानी (मोठ्या भावाची बायको), भासरा (भाचा), पुतण्या (नातू), फुया (आत्या), हायरा (सासरा), हाऊ (सासू), ब्यरा (सोयरा).

अनेक संख्यावाचक शब्द हे वाच्याथर्ने न घेता लक्ष्याथर्ने लक्षात घ्यावे लागतात. जसे- आख्खा (संपूर्ण), एकुलती एक, चारचौधात, लासला, पयला, आणा, पसाभर, मूठभर, डङ्गनभर, तिरकृट, जोडी, चौरंग, मनभर, केजा (चिंबोरीचा वाटा), टिपूसभर वगैरे.

अनेकदा गुणवर्णन किंवा रूपवर्णन करताना गुणवाचक शब्द हे मजेशीर स्वरूपात येताना दिसून येतात. उदाहरणार्थ, बेस, कनवालू, प्रेमल, मनमिलावू, ठेंगू, लिट्या, लंबू, शिलपिंडा, हडकुला, बारकुला, कडक्या, लाजकुरा, झकास, चलाख, सालस, नेभलट, बावलट, भोलसट, जाडसर, तेलपुला, सैलसर, दलभद्री. तसेच,

सामान्य वर्तमानकाळ		
प्रथम पुरुषी	एकवचन	अनेकवचन
द्वितीय पुरुषी	मी पिता	आम्ही पितवं
तृतीय पुरुषी	तू पितं	तूमी पितनं

सामान्य भूतकाळ		
प्रथम पुरुषी	एकवचन	अनेकवचन
द्वितीय पुरुषी	मीयान /मीनी पिला	आमी पिला
तृतीय पुरुषी	तूनं पिला	आमी पिला
	त्यानं पिला	त्याही पिला

रंगवाचक शब्दांचे सुलभीकरण होताना दिसून येते. जसे- पोपटी, तांबरा, पिवलट, हिरवट, चांभलट, तपकिरी, कालसर, पांडुकरा, राखारी, काबरा-चितरा, भुरा, चंद्री वगैरे. तर बेरेचसे अंशाभ्यस्त शब्द हे ‘बि’ या ध्वनीचा पुनरुच्चार होऊन येतात. त्यासाठी आपण काही रंगवाचक शब्दांचाच नमुना पाहूया, तांबराबिबरा, कालसरबिलसर, भुराबिरा, राखारीबिखारी इत्यादी.

बन्याचदा दसआगरी समाजात शब्दांचा उच्चार सोप्या करण्याच्या पद्धतीमुळे किंवा ते उच्चारात न आल्यामुळे उच्चारसुलभता मोळ्या प्रमाणात आढळून येते. त्यासाठी काही सर्वनामांचे प्रकार उदाहरणादाखल पाहता येतील,

पुरुषवाचक सर्वनाम : मीनी, त्यो, त्यानी, आमी, यानी, ते, तू

प्रश्नवाचक सर्वनाम : क्याला, कशाला, कुठं, क्या, कवा, कोन, केवरा,

सर्वनाम : तो, ई, या, यानी, याला, यो, त्यानी, योच, ह्यानी.

अनेकदा काही शब्दांचे उच्चार करताना ती सोपी जावीत म्हणून पटकन उच्चारण्याच्या नादात त्याची जोडाक्षरे तयार होतात.

उदाहरणार्थ, गेलेला-गेलता, मेलेला-मेलता, खाणे-खालता

तसेच ‘ड’ हा कठोर ध्वनी उच्चारात येत नसल्याने त्या ठिकाणी ‘र’ उच्चारला जातो.

उदा. रडतो-रला, पडला-परला, मोडला-मोरला, सडळा-सरला, वगैरे

अनेकदा ‘व’ या व्यंजनाच्या जागी ‘इ’ या स्वराचा आदेश होताना दिसून येते.

जसे- विसरलास-इसरलास, विला-इला, विलास-इलास, विकायला-इकायला, विनायला-इनायला, विमल-इमल वगैरे.

तर बन्याचदा ‘ला’ या अन्त व्यंजनाचा लोप होऊन ‘य’ हे व्यंजन दिर्घात होते. ‘अ’ या वर्णाच्या जागी ‘आ’ या वर्णाचा

आदेश होत असतो.

उदा. करायला-कराया, मरायला-मराया, सांगायला-सांगाया, बोलायला-बोलाया, चालायला-चालाया, खेळायला-खेलाया वगैरे.

तसेच अनेक म्हणी मजेशीर आहेत. ‘दुसर खाद्यांवर बगतो बांधवर’, ‘सरावण दिस भरावण’, ‘आसा नि सोयरिक सांचा’, ‘अर्धी लिवनी घर बुरवनी’, ‘नवघरला देव नि आनि घाटीमला न्याय नी’, ‘नवघर नगरी चुलीजवल दगरी’, ‘कावल्या हे शापन ढोर नय मर’, २सवताहा आयला कोण भुताली नाय हांग’... वगैरे.

दसआगरी समाजाच्या बोलीचं वैशिष्ट्यं असं की, आपण म्हणतो भाषा ही दर बार कोसांवर बदलते, परंतु दसआगरी बोली यास अपवाद आहे. ती गावागावानुसार बदलते. अगदी डंगानी व पठारी या भागातही उच्चारसौकर्यात भेद असल्याचं आढळतं. अनेक आदिवासी, कुणबी, वाडवळ, भंडारी बधू एकत्र राहत असल्यानं यांच्या बोलींचा प्रभाव या बोलीवर आहे. अनेक म्हणी, वाकप्रचार हे शेतीशी निगडित आहेत. त्यांच्या वक्रोक्तीपूर्ण रचनेमुळे, लयबद्धतेमुळे एक वेगळं महत्त्व प्राप झालं आहे.

अशाप्रकारे दसआगरी बोली एक वैशिष्ट्यपूर्ण बोली आहे. ज्याप्रमाणे सागर अथांग वाटत असला तरी तो पाण्याच्या थेंबांपासून बनतो, त्याचप्रमाणे प्रत्येक भाषा ही बोलीपासून बनते. दसआगरी समाजावर आजपर्यंत सखोल संशोधन झालं नाही. येथील लोकांतं, लोककथा, बोली सरत्या काळाबरोबर कालबाह्य होत आहेत. तिचं संवर्धन केलं जावं यासाठीच हा छोटेखानी प्रपंच.

- अमित पाटील

प्रमणध्वनी : +९१ ८७६७९८५१००

amit.patil7542@gmail.com

॥ग्रंथालय॥ *

व्यासंग आणि विचार

संकलन :

धनंजय गांगल

अरुण जोशी

कुमार केतकर यांच्या
निवडक लेखांचे संकलन

मूल्य १५० रु.

सवलतीत ९० रु.

मूल्य ३०० रु.

सवलतीत १८० रु.

पिठाई ते पिकवे

शुभांगी पाटील

यशस्वी व्यक्तिमत्त्व
अनिल पटेल यांचे
जीवनचरित्र

प्रा. सुहास घागरे

सिंधुदुर्गातील मालवणी बोली

आपण भारतीय संस्कृतीचे वारस आहोत. संस्कृतीसंबंधी विचार करताना असे समजते की भाषेबाहेर संस्कृती असूच शकत नाही. प्रत्येक भाषेचा स्वतःचा असा चेहरा असणे खूप महत्वाचे आहे, असे म्हणतात. दर बारा कोसांवर भाषा बदलते. मौखिक परंपरेतून भाषा जतन केली जात होती, पण काळाच्या ओघात काही भाषा तसेच काही बोलीभाषांचा न्हास झालेला दिसतो. याला कारण आजची शिक्षणपद्धती. बोलीभाषेत काय पण साधे मातृभाषेत बोलायला मुलांना/लोकांना कमीपणा वाटतो. बोली टिकल्या तर भाषा टिकतील. भाषा टिकली तर संस्कृती टिकेल आणि संस्कृती टिकली तर समाज टिकेल.

अशाच बोलीपैकी एक मालवणी बोली. मालवणी बोलली जाते ती साधारण सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात. या सिंधुदुर्ग जिल्ह्याची स्थापना १ मे १९८१रोजी झाली. या जिल्ह्यात मालवणी कुडाळी भाषा बोलली जाते.

साधारण सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात मालवण, वेंगुर्ला, देवगड सावंतवाडी, कुडाळ, कणकवली, वैभववाडी, दोडामार्ग या तालुक्यांचा समावेश होतो.

पश्चिमेस अरबी समुद्र पूर्वेस सह्याद्री पर्वतांच्या रांगा, उत्तरेस रत्नागिरी जिल्हा आणि दक्षिणेस गोवा राज्य अशा या सीमांमध्ये वसलेला हा सिंधुदुर्ग जिल्हा.

मालवणी बोली स्वभावताच मुक्त बंधनरहित आणि चैतन्यपूर्ण आहे. कोकणातील मालवणी बोली जपण्याचे काम मुख्यत्वे मालवणी स्त्रियांनी केले आहे. त्यांचा दिवसच या बोलीने सुरु व्हायचा. अगदी दलणकांडण करताना श्रम कमी होण्यासाठी आणि

मनातील भावना, दुःख व्यक्त करण्यासाठी या स्त्रिया गाणी/गीत गायच्या. त्या त्या घटनेला अनुषंगिक त्यांच्या तोंडी आपसूकच काही गीते, म्हणी, वाक्प्रचार बोलले जायचे. या व्यथा, दुःखे एका स्त्रीची नसून समग्र स्त्रीवर्गाची होती.

नदीवर, व्हाळावर कपडे धुवायला जाताना, तळीवर, विहीरीवर पाणी भरायला जाताना, शेतात तर्वा लावताना अथवा शेतीतील इतर कामे करताना या स्त्रिया एकत्र यायच्या. त्यात सासुरवाशीण स्त्रियांची व्यथा अधिक असायची. पती नोकरी-व्यवसायानिमित्त शहरात राहायचा. एकत्र कुंबपद्धती, चालीरिती, रुढीपरंपरा जपणारा मालवणी माणूस! मग या सासुरवाशीण स्त्रीच्या हातून अगदी थोडीशी चूक झाली तरी तिच्या माहेरच्यांचा उद्धार केला जायचा. तिच्या आईबडिलांना उद्देशून बोलले जायचे. ते ही स्त्री सहन करू शकत नव्हती. आपल्या भावना आपले दुःख ती कोणाला सांगणार? अशा वेळी ती अशा विविध गीतांमधून व्यक्त होऊ लागली. त्यामुळे मालवणी माणसाला म्हणी, उखाणे, वाक्प्रचार, गाणे आठवून म्हणावे लागत नाही. रोजचे व्यवहारी जीवन जगत असताना, त्या त्या प्रसंगाला पाहून उत्स्फूर्तपणे त्यांच्या तोंडून या म्हणी, गीते येऊ लागली. समाजात रूढ झाली. परंपरेने ते मौखिक पद्धतीने पुढे आले. अशाच काही म्हणी, वाक्प्रचार आजही मालवणीत सर्रास बोलले जातात. त्यांच्यात थोडासा व्यंग्यार्थ असतो, त्यामुळे या बोलीतील शब्दांचा अर्थ समजला नाही तर त्या म्हणीचा अर्थबोध होत नाही.

अशाच काही म्हणी/वाक्प्रचार पाहूया.

शेजारनीच्या रसार पोळ्यो करून बसान.

अर्थ- आपल्या कामासाठी दुसऱ्यावर अवलंबून राहणे.

(रसार म्हणजे नारळाचा रस) पोळये म्हणजे आंबोल्या/दोसा. (इथे खपरोळ्या हा आंबोळीचाच एक प्रकार आहे तो फक्त नारळाच्या रसाबरोबर खाल्ला जातो.)

आगासली ती मागासली मागसून ईली ती गुरवार रव्हती.

अर्थ- मागून घेऊन पुढे जाणे.

माका नाय तुका घाल कुत्याक.

अर्थ- दोघांचं भांडण तिसऱ्याचा लाभ.

रांधी ती पडली सांधी, वाढी ती ईली उजेडात.

खरे कार्य करणारा राहतो बाजूलाच आणि दुसराच चमकून जातो. स्वयंपाक करणारी राहते बाजूलाच आणि वाढायला पुढे पुढे येणारीचे कौतुक करतात.

रंधापीनीबरोबर वाकडा तर खा लाकडा.

घरात राहत असताना कुटुंबप्रमुखांशी जुळवून घ्यावे लागते. तसेच समाजात राहताना भावकीला समजून घ्यावे लागते.

अन्य काही उदाहरणे :

सांदान कित्याक वाकडा पिड्याची लाकडा

नाचता येईना आंगण वाकडे.

भाटाक दिली वसरी नी भट हात पाय पसरी.

चव नाय रव धनगरा पॉटभर जेव.

म्हशीन रांधल्यानं नी रेड्यान खालल्यान.

ताक करनीचा नाक काढुक व्हाया.

वाराती मागसून घोडे. काट्याशिवाय गोटो जाना नाय.

माशाशिवाय जेवण जात नाही.

नकय नकय जावया आनि व्हान चाटून खावया.

गजालीन खाल्लो घोव आनी परशान नेली बायल.

घरेघरी त्येच परी पन बोलना नाय तीच बरी.

घर किरला काय घराचे वाशेय फिरतत.

केडला आपल्यातच मुरडता.

पोराच्या मळेक बी नाय नि भातंय नाय.

हातच्या काकनाक अरसो कित्याक.

मालवणीत वाकप्रचारही मजेशीर आहेत.

ड्यांगा वर होणे म्हणजे आजारी पडणे.

आतडा बघून जेवचा म्हणजे आपली क्षमता पाहून खाणे.

खेकट्याक मेकटा म्हणजे जशास तसे.

करतलो तो भरतलो म्हणजे करावे तसे भरावे.

वांगडाक जाणे म्हणजे सोबतीला जाणे.

अगदी सहज बोलून समोरच्या व्यक्तीचे दोष दाखवायचे पण ते विनोदनिर्मिती करून, त्यामुळे समोरच्यालासुद्धा वाईट वाटत नाही आणि त्याचा दोष/चूकही दाखवली जाते.

अगदी सहज बोलून कमीत कमी शब्दांत जास्त आशय सांगितला जातो. अर्थात त्या शब्दाचा अर्थ माहीत असेल तरच त्यातील गोडी समजेल.

मालवणी म्हटला काय गाळये (शिव्या) येवकच व्यहो नायतर

ती मालवणी भाषा कसली!

पण या शिव्या प्रेमळ असतात. मालवणी माणसाचे वाक्यच सुरु होते ते मुळी शिवी देऊन. पण त्यात भाषेचा गोडवा आणि प्रेमही असते.

मेल्या खडे गेल्लस.

मायझ्या अजून तुका समजना नाय कसा.

मच्छिन्द्र कांबळी यांना मालवणी भाषेत मानाचे स्थान आहे. त्यांच्या ‘वस्त्रहरण’ नाटकाने मालवणी भाषा जगभर पसरवली.

कोकणातील दशावतार महत्वाचा. जुनी दशावतारी नाटके पूर्ण मालवणी बोलीतच सादर केली जात असत. परंतु आता त्यात प्रमाणभाषेचा वापर केला जातो. त्यामुळे भाषेचा गोडवा कमी झाल्यासारखा वाटतो. गौरीगणपतीला, शिंगा, आणि गावच्या जत्रा यासाठी मुंबयचा चाकरमानी न चुकता गावी जातो. क्रृष्ण काढून सण साजरा करण्याची त्याची प्रवृत्ती आजही तेवढ्याचे प्रेमाने जोपसताना दिसतो.

मालवणी गीतांचे वैशिष्ट्यही तेवढेच आहे. गौरीगणपती, नागपंचमी या सणांना तसेच गावात लग्न असले की तांदूळ निवडण्यापासून हळद लावणे, घाणे भरणे, पाचपरतवनापर्यंत अशा विविध विधींच्या वेळी त्या त्या विधीला अनुषंगाने गीते गायली जायची. अर्थात ही मौखिक पंपंपाच होती. ‘आवाटातली’ एखादी जाणती वयोवृद्ध स्त्री पुढाकार घेऊन गीताचा आरंभ करायची नंतर बाकीच्या स्त्रिया तिला मागून साथ द्यायच्या. त्यांच्या गीतांचे वैशिष्ट्य हे की त्या सलग एकामागून एक दहा-बारा गीते म्हणतात. एका गीतातून दुसर, दुसऱ्यातून तिसर... अगदी तोंडपाठ असल्यासारखी एका तालात, एका सुरात, कुठेही न अडखळता. जसं जात्यावर बसलं की ओव्या सुचतात तसेच या स्त्रियांचे असते. फुगड्यांसाठी फेर धरला की आपोआप गाण्याचे स्फुरण येते आणि त्या गायला लागतात. त्याव्यतिरिक्त त्यांना गायला सांगितले तर त्यांना सलग आठवत नाही. हेच या मालवणी गीतांचे वैशिष्ट्य आहे.

आजही ही परंपरा जोपासली जात आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या युगात आता व्हिडीओ शूटिंग, रेकॉर्डिंग केले जाते. आरत्या, भजने यांच्या सिनेमाच्या गाण्यांच्या चाली लावल्या जातात त्यामुळे हळूळू मालवणी बोलीचे महत्व कमी होताना दिसते. असे असले तरी परळ, लालबाग सारख्या शहरी भागात राहणारा चाकरमानी मात्र आपली संस्कृती जपताना दिसतो.

पूर्वी चाळसंस्कृती होती, त्यामुळे शहरातही मालवणी बोली घरात तसेच शेजाच्याबरोबर बोलली जात होती. पण आता फ्लॅट संस्कृती आली, आधुनिक शिक्षणपद्धती, हम दो हमारे दो /आता एकच, ही संकल्पना आली. त्यात आजी-आजोबा असतील तर ते गावात नाहीतर वृद्धाश्रमात. त्यामुळे आजची युवा पिढी या मालवणी बोलीपासून वंचित राहिलेली दिसते.

‘मालवणी माणूस म्हटलो काय जरा फटकळच! त्याचो स्वभाव अगदी फणसासारको. भायरसून काटे आनि आत

गान्धासारखो गोड. त्याका ओळखपाळख लागना नाय मालवनी बोलता मगे तो आपलोच आसा अशी त्याची समज.

अगदी एस.टी.तलो कंडकटर मे महिन्यात चाकरमानी बायका मुलांना घेऊन आंबे फणस खायला गावात जातो. अगदी लाल डब्यातून तो प्रवास करतो. तेव्हा या चाकरमान्याला उद्देशून हा कंडकटर म्हणतो कसा ‘सिंधुदुर्ग’ आसा कोकणची रानी, पण घरात नाय पिवक घोटभर पानी’.”

काळ बदलत चालला आहे. आधुनिक शहरसंस्कृतीने आक्रमण केले आहे आणि भाषेबरोबरच इतर संस्कृती लोप पावताना दिसते. कौलारू घरांची जागा सिमेंट-काँकीटच्या घरांनी घेतली, पाण्या वरवंट्याची जागा मिक्सरने घेतली. चुलीऐवजी गॅसची शेगडी आली, शेणाची जमीन जाऊन फरशी आली, तशीच मालवणी बोली ‘तुकामाका’ जाऊन आता ‘मलातुला’ आले. असे जरी असले तेच तरी काही जुन्या माणसांनी मालवणी बोलीचे जतन केलेले दिसते.

मध्यंतरी शासन पातळीवर नोटांचे बदल झाले तेव्हा मी गावी गेले होते. तेव्हा रिक्षावाल्या काकांशी झालेला हा संवाद पहा : ‘काकानु, नोटो बदलल्यानी त्याचो परिणाम झालो काय ओ गावात?’ झाला! मी इतक्याच इचरलंय काकांका बरा वाटला. चेडू मालवनी बोलता मगे काय काकांनी सगळी हकिकतच सांगिल्यानी आमका.

काका म्हणाले, ‘नोटो बदलीचो परिणाम झालो तो गावातल्या म्हाताच्या अशिक्षित माणसांवर. कारण चाकरमानी झील इलो काय जाताना आवशी-बापाशीच्या हातात पाचशेची नोट ठेवन जाता. आता आवशीक पैसे कित्याक लागतत? आवशीन जपून ती नोट

ट्रंकेत ठचेयल्यान अगदी जपून. कोनीतरी तिका सांगिल्यानी गे आवशी नोटो बदलले आसत. खय ठेयल असतीत तर बदल, नायतर सगळे नोटो फुकट जातीत. आता ही आवास जातली खडे. मगे मी आवाटात फिरलंय. या सगळ्या म्हाताच्यांकडून नोटा गोळा केलंय बँकेत ए.टी.एम.मधून १९०० रुपये काढी, कारण २००० काढूचे म्हटला काय २००००ची नोट येतली, मगे ती वाटलंय कशी? असा करून आवाटातल्या सगळ्यांचे नोटो बदलून दिलंय.’

किती दोघांचा एकमेकांवर असलेला विश्वास! या मातीचा गोडवा काही अवीटच, पण जोपर्यंत विश्वास बसत नाही तोपर्यंत मालवणी माणूस मनमोकळेपणी बोलत नाही याच कारण या बोलीत आहे.

साधे देवळात गेलो, सहज देवस्थानची माहिती विचारली तर देवळातले गुरव/राऊळ सहजासहजी माहिती सांगत नाहीत. थोडे आढेवेढे घेतात. पण तुम्ही त्यांच्याशी मालवणीत बोलायला सुरुवात केली की अगदी नाव, वाडीपासून सांगायला सुरुवात करतो आणि अगदी सगळी माहिती मनापासून देतो.

देश तसा वेष करावा लागतो तरच ही बोली टिकून राहणार आहे त्यासाठी ती शिकली पाहिजे, बोलली पाहिजे तरच तिचे अस्तित्व टिकून राहणार आहे. हे प्रत्येक मालवणी माणसाने समजले पाहिजे. हाच या लेखामागचा खग उद्देश आहे.

- प्रा. सुहास घागरे

भ्रमणांवनी : +९१ ९०२९९२९९६६
suhasghagare61@gmail.com

॥ज्यानी॥ * ||

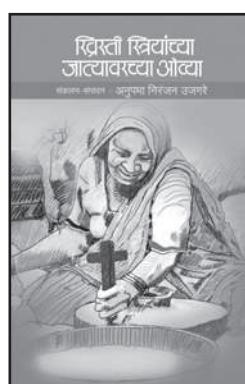
मालवणी भाषेतील वाक्प्रचार आणि हुमाणी विद्या प्रभू

मालवणी बोलीभाषेतील म्हणी

मूल्य ३०० रु.
सवलतीत १८० रु.

ख्रिस्ती स्त्रियांच्या जात्यावरच्या ओव्या संकलन-संपादन अनुपमा निरंजन उजगरे

ख्रिस्ती स्त्रियांच्या जात्यावरील ओवींचा संग्रह

मूल्य १८० रु.
सवलतीत ११० रु.

आठवणीचे छापे

विशाखा आपटे

माझा जन्म नाशिकचा. तेथील वकीलवाडीतील आजीआजोबा राहत असलेलं भाऊचाचं घर आठवतं आणि त्या घरासमोरच्या अंगणात करड्या रंगाच्या, पिंवळी चोच-पाय असलेल्या पुष्कळ साळुंक्या दाणे टिपायला जमायच्या ते आठवतं. परंतु मोठी झाल्यानंतर इच्छा असूनही आणि एकदोनदा ठरवूनही नाशिकला जाणं जमलं नाही. माझं बालपण मुंबईत गेलं आणि शाळा अंधेरीतील परांजपे विद्यालय होय.

माझी चित्रांबद्दलची पहिली आठवण म्हणजे माझ्या आईच्या आत्याचे मिस्टर केशव वेलणकर यांनी १९३९-४० सालच्या दरम्यान काढलेली दोन सुंदर लँड स्केप आमच्या मुंबईच्या घरात भिंतीवर लावलेली होती. त्यातील एक नाशिकच्या नीळकंठेश्वर आणि नारोशंकर मंदिरांच्या परिसराचं होतं आणि दुसरं गिरगाव चौपाटीचं होतं. ऐतिहासिक आणि तीर्थक्षेत्राचं महत्त्व असलेलं नाशिक माझं जन्मगाव असणं हा फक्त योगायोग नसावा, कारण मला नेहमीच त्या शहराबद्दल आत्मीयता वाटत आली.

लहानपणी चित्रं काढायला आवडायची आणि रंगांबद्दल ओढ होती. शालेय चित्रस्पर्धामध्ये बक्षिसे मिळायची त्यामुळे आपल्याला चांगली चित्रं काढता येतात असं वाटायचं. त्यातच मी पाचवी-सहावीत असताना अरुण दाभोळकरसर आम्हाला चित्रकला शिकवायला आले. कमी वेळात उजळ रंगांत वॉटरप्रूफ इंकमध्ये ते पक्षी, फुल, गणपती, मंदिरं अशा परिचित विषयांवर आकर्षक आणि उत्पूर्त रंगकाम करत असत. शाळा सुटल्यानंतर संध्याकाळी एलीमेंटरी आणि इंटरमिजिएट ड्रॉईंग ग्रेड परिक्षेबासी आणि भूमितीपासून भरत असलेल्या क्लासची आम्ही वाट पाहायचो आणि भूमितीपासून

संकल्प, प्री हॅन्ड, नेचर आणि मेमरी हे सर्व विषय दाभोळकरसर आणि नारायण पोटेसर छान शिकवायचे. दाभोळकरसरांनी सुचवलं की चित्रकला विषयात मी महाविद्यालयीन शिक्षण सर. जे. जे. स्कूल ऑफ आर्टमधून घ्यावं.

सहावी-सातवीत मी शिक्कांच्या सांगण्यावरून जीवशास्त्राच्या तासाला डोळ्यांच्या आणि कानाच्या आतल्या रचनेची आकृती मोठ्या आकारात आत्मविश्वासानं फळ्यावर काढून दिल्याचं आठवतं. परीक्षेत माझा दहा-पंधरा मार्कंचा पेपर चांगलं सुवाच्च अक्षर काढायच्या नादात नेहमी राहायचा. पालकांचं माझ्यावर अमुक एका विषयातच पुढे शिकावं असं काहीच दडपण नव्हतं त्यामुळे मॅट्रिकनंतर मी बॅचलर ऑफ फाइन आर्ट्स, चित्रकला या विषयात करण्यासाठी जे.जे.मध्ये प्रवेश घेतला आणि पाच वर्षांचं पदवी शिक्षण पहिल्या वर्गात पास होऊन पूर्ण केलं. जे.जे. स्कूलमध्ये त्या काळात प्रभाकर कोलतेसर, काशिनाथ साळवेसर, सुहास बहुळकरसर अशा चांगल्या शिक्कांचं मार्गदर्शन माझ्या वेळेच्या सर्व विद्यार्थ्यांना मिळत होतं. कोलतेसर त्यांच्या प्रभावी बोलण्यानं काम करायला प्रवृत्त करायचे. मी फाऊंडेशनला असताना वरच्या वर्गांच्या विद्यार्थ्यांना घेऊन सरांनी हॅपनिंगसारखा वेगळा प्रयोग, ज्याला लाइव्ह इंस्टॉलेशन म्हणता येईल, कॉलेजच्या कॅम्पसमध्ये केला होता. साळवेसर प्रिंटमधील विशेषत: एचिंगचे तत्त्व छान समजावून सांगत असत. बहुळकरसरांचं वास्तववादी चित्रण विशेषत: पोर्ट्रेट या विषयावर प्रभुत्व होतं.

डिग्री झाल्यानंतर नक्की काय करावं हे समजत नव्हतं. चित्रं काढून त्यावर उपजीविका होऊ शकते की नाही ह्याबद्दल काहीच

एचिंग, १० x १४ इंच, १९९३

कल्पना नव्हती. चित्रं तर काढत राहायचे, पण जगण्यासाठी चित्रकलेशी संबंधित असलेले दुसरे काहीतरी काम -उपयोजित कलेशी निगडित किंवा शाळेत शिकवणं इत्यादी- करायला लागेल अशी सर्वसाधारण धारणा होती. त्यावेळी मिळतील तशी मी काही फ्री लान्स कामं केली, एका शाळेत एक-दीड वर्ष हस्तकला व चित्रकला शिकवायची नोकरी केली. त्यावेळी जे.जे.मध्ये शिकवण्यासाठी तात्पुरत्या काळासाठी लेक्वररच्या जागा निघाल्या होत्या त्यासाठी इंटरव्हू दिला आणि विशेष म्हणजे निवडही झाली. तो जॉब न घेता भोपाळला काम करायला जावं असं वाटलं. पास-आऊट होताना भारत भवनचं नाव पुस्टसं ऐकले होते की भोपाळला एक बहुकला केंद्र आहे. माझी बहीण आर्किटेक्चरच्या पदवी अभ्यासक्रमाला असताना तिच्याबरोबर भारत भवन पाहण्यासाठी गेले आणि तेथील आर्टिस्टसाठी कामं करायला असलेले ग्राफिक्स आणि सिरेंमिक स्टुडिओ बघून प्रभावित झाले. मुंबईत अशा प्रकारची सुविधा नव्हती. जे.जे.तला जॉब कमी काळासाठी असला तरी मी जॉबच्या चक्रात अडकून पडेन असं वाटून मी तो घेतला नाही आणि १९९१च्या ऑगस्ट-सप्टेंबरमध्ये भारत भवनला काम करायला गेले. आधी सिरेंमिकमध्ये एकदोन महिने काम करावं असा विचार केला होता, पण तिथे गेल्यावर ग्राफिक ह्या विषयात ही पहिल्यापासून रस असल्यानं आणि त्या तंत्राशी थोडाफार परिचय असल्याने आधी त्यामध्ये कामाला सुरुवात केली. तेव्हा फ्री लान्स कामं करणं किंवा कलेसाठी कलेची निर्मिती करणं ह्याबद्दल अवेरनेस नव्हता. काही नवीन शिकतही नाहीये आणि जॉबही करत नाहीये, मग एका माध्यमात फक्त काम करणं म्हणजे

नक्की काय आणि ह्या सर्वाचा उपयोग तरी काय होईल ह्याबद्दल सर्वानाच सांशंकता असावी.

तंत्र आत्मसात झालं आणि स्वतःची अभिव्यक्ती त्यातून मांडणं कालांतरानं, चिकाटी आणि प्रयास ह्यांच्या जोडीने जमायला लागलं. साधारण एक-दीड वर्षाच्या कालावधीत मला अपेक्षित असलेले परिणाम (results) मिळायला लागले. काम कारण्याच्या तासांमधील (पसरलेला) एकटेपणा आणि बंद व विभागलेल्या अवकाशातील माझ्या आजूबाजूला विखरून असलेल्या/पडलेल्या मानवनिर्मित वस्तूंचं माझ्याशी असलेलं नातं हे माझ्या कलाविषयक अभिव्यक्तीचे विषय बनलं. माणसाचा वावर आणि वापर ह्यामुळे ह्या निर्जीव वस्तूंचे आकार मला जिवंत भासतात. त्यांच्या अस्ताव्यस्त असण्यामध्येच मला सुसूत्रता दिसते. स्वतःचं अस्तित्व अधोरेखित करायला आधी एका स्त्री मानवाकृतीतून वजा होऊन नकळतपणे पाय हा आकार आला. आपण ह्या पृथ्वीशी गुरुत्वाकर्षणामुळे आपल्या पायांच्या मधूनच जोडले गेलेले असतो आणि आपण बोलीभाषेतसुद्धा 'पायावर उभं राहणं' हा वाकप्रचार आर्थिकदृष्ट्या स्वतःचा भार स्वतः उचलण्यासाठी सक्षम होणं अशा तन्हेन वापरतो. माझ्यासाठीही त्या काळात आपल्या आवडत्या कामामधून स्वतःच्या पायावर उभं राहता येणं महत्वाचं होतं. नंतर मानवनिर्मित किंवा मानवानं विकसित केलेल्या शहरी वातावरणातील बाहेरचे घटकही समाविष्ट होत गेले.

ज्या तन्हेन ऑसिड प्लेटला खात जातं आणि त्यात जे नवीन काहीतरी घडत जातं त्याचं मला आपल्या जीवन जगण्याच्या क्रियेशी साधार्य वाटतं. क्षय होण्यातून नवीन निर्माण होण्याची प्रक्रिया ते

एचिंग, २० x ३० इंच, २०१४

दृश्य प्लेटवर आकार घेताना, आपल्याला अनुभवायला मिळते. प्रिंटच्या प्रती काढणं हा मूळ हेतू नव्हता. मिडियम हाताळताना ह्यामधून नवीन काहीतरी शोधावं, कारण ह्यामध्ये खूप शक्यता आहेत हे जाणवत होतं. नव्वदच्या दशकात नऊ-दहा वर्ष सातत्यानं ह्या माध्यमात काम करताना त्यामध्ये सुरुवातीला जाणवत असलेल्या सर्व मर्यादांना तोडायचा प्रयत्न केला.

पहिल्यांदा माझ्या प्रिंट स्टुडिओमधून विकल्या गेल्या तेव्हा खूप आश्चर्य वाटलं आणि आनंदही झाला. पुढे हव्हूहव्हू ज्या प्रदर्शनात निवडली गेली तिथून कधी विकली गेली तर कधी स्कॉलरशिप, बक्षिसं मिळाली. त्यामुळे माझं काम सुरु ठेवण्यासाठी जेवढी आर्थिक गरज होती ती पूर्ण व्हायला लागली. माझा आत्मविश्वास वाढला आणि पुढे मला सातत्यानं काम करण्यासाठी मार्ग मिळत गेला.

मी भोपाळला गेले तेव्हा भारत भवनमधून त्याचे आधीचे संचालक वरिष्ठ चित्रकार जे. स्वार्मांनाथन निघून गेले होते तरी त्यांनी निर्माण केलेल्या प्रथा चालू राहिल्या होत्या. सुझूचांच्या दिवशीही स्टुडिओ काम करायला उघडे असायचे आणि सकाळी आठ वाजल्यापासून रात्री नऊ-दहापर्यंत काम करता यायचं. हॉस्टेलमध्ये राहत असल्यानं बाकी मनाला दुसरीकडे नेणाऱ्या गोष्टी नव्हत्या त्यामुळे कामावर व्यवस्थित लक्ष केंद्रित करता आलं.

प्रसिद्ध चित्रकार प्रभाकर बर्वे यांना सुरुवातीला काही कामं झाल्यावर मी दाखवायला त्यांच्या घरी गेले होते. त्यांना माझी छापाचित्रं आवडली. आशय आणि तंत्र यावर त्यांच्याशी मौलिक चर्चा झाली. त्यांनी मला फँग काफका या फ्रेंच तत्त्वज्ञाची पुस्तकं

वाचायाला सांगितलं. आणि मी अकबर पदमसी यांना माझी एचिंग्स दाखवावी असं सुचवलं. अकबर यांनाही माझं काम आवडलं. जहांगीर आर्ट गॅलरीत जेव्हाही माझी प्रदर्शनं असायची, त्यांना बोलावत असे आणि ते आवर्जून बघायला येत असत.

भारत भवनमध्ये आंतरराष्ट्रीय छापा द्वैवार्षिक प्रदर्शन व्हायचं. त्यात सर्व देशांमधून प्रिंट येत असत. नव्वदच्या दशकात जपानहून आलेलं सुसुमू एन्डो यांच्या एका बल्बच्या फोटोचा पाहिजे तसा कॉम्प्युटरवर विस्तार करून बनवलेल्या ऑफ सेट प्रिंट्ला बक्षीस मिळालं. परीक्षकांच्या दृष्टीनं त्यात साधलेला परिणाम महत्वाचा होता. हे इथल्या प्रिंटमेर्कर्ससाठी नवीन होतं. त्या द्वैवार्षिकी प्रदर्शनांमुळे वेगवेगळ्या प्रकारची चांगली छापाचित्रं पाहायला मिळायची. त्या प्रदर्शनांच्या वा इतर निमित्तानं वेळोवेळी भारतातील अनुपम सूद, सोमानाथ होर, रिनी धुमाळ, ज्योती भट, आर.एम. पलणीअप्पन यांसारख्या वरिष्ठ छापाचित्रकारांशी भेट झाली आणि कामाबद्दल सुसंवाद झाला. कामातील प्रयोगशीलता, माध्यमावरील पकड आणि स्वतःची विशिष्ट शैली यासाठी ते ओळखले जातात.

कालांतरानं माझ्या चित्रांची सापूहिक आणि ऐकलं प्रदर्शनं अनेक ठिकाणी झाली. माझ्या छापाचित्राला १९९४ मध्ये महाराष्ट्र राज्य पुरस्कार आणि १८ साली ललित कला अकादमीचा राष्ट्रीय पुरस्कार मिळाला. भोपाळच्या आंतरराष्ट्रीय छापा द्वैवार्षिकीमध्येही मला ऑनरेबल मेन्शनचं प्रशस्तिपत्र देण्यात आले. माझ्या प्रिंटची जपान, चीन, फिनलंड, पोलंड इत्यादी देशांमधल्या छापा प्रदर्शनासाठी निवड झाली आणि ती तिथल्या संग्रहालयात ठेवलेली आहेत, तसंच दिल्लीच्या राष्ट्रीय आधुनिक संग्रहालयातही आहेत.

एचिंग, २६ x ४० इंच, २०१८

मागे वळून पाहता, मुंबईत शिकणं आणि मुंबईसारख्या शहरात जिथे कलाकार म्हणून, आणि इतर पद्धतीनं पैसे कमावण्याच्या अनेक संधी असताना, भोपालसारख्या शहरात जाऊन, स्थिर होऊन कलानिर्मिती करण्याची पायवाट एक स्त्री-कलाकार म्हणून मलाच निर्माण करावी लागली. त्यात वेळ गेला, खाचखळगेही आले, पण मला वाटत माझ्या अनुभवानं पुढील स्त्री-कलाकारांना कदाचित मळलेली पायवाट मिळेल.

आपल्या इथे छापचित्रकलेसाठी अजूनही मॉर्डन इक्विपमेंट उपलब्ध नाहीत. जे परिणाम/रिझल्ट पाहिजे असतात किंवा मिळतात त्यासाठी मेहनत खूप करावी लागते. काही महाविद्यालयांमध्ये हा विषय नावापुरताच शिकवला जातो. आपल्या येथील कलाकार आहे त्यामध्येच स्वतःच्या कामाला वेगळे विस्तार देण्याचा प्रयत्न करतात. हे सर्व पाहून वैषम्य वाटतं आणि ह्यात बदल व्हायला पाहिजे असं मनापासून वाटतं.

एचिंग आणि कोलोग्राफीनंतर मी अनुक्रमे कोलाज आणि तैलरंग या माध्यमात रिलीफमध्ये डेकलं एज हातकागदावर आणि नंतर कॅनव्हासवर काम करायला लागले. दोन्हीमधे कोलाज करूनही, दोन्हीमधे मिळणारे परिणाम, काम करण्याचा पृष्ठभाग वेगळा असल्यामुळे भिन्न होते. नंतरच्या काळात कोलाजेवजी पेपरच्या लगद्यात काम करावं अस सुचलं. काही कामं झाल्यावर पल्पमधल्या शिल्पामध्ये ताठपणा आणण्यासाठी मग आधी मातीत बनवून प्लास्टरमध्ये मोल्ड काढून काम करायला सुरवात केली. ते करता करता मातीमध्ये सुरुवातीला जी श्रीडीमध्ये काम करायची

इच्छा होती ती परत वर यायला लागली. मुळात प्रिंट सुरु केलं तेव्हाही त्यातील तिसऱ्या मितीमध्ये काम करणं आणि त्यात काहीतरी अनपेक्षित घडणं आणि त्या अनपेक्षितवर आपण नियंत्रण करून पाहिजे तसे रिझल्ट्स मिळवणे हे मोहवत होते. त्रिमितीबद्दलच्या आकर्षणामुळे मग सिरेंमिक माध्यमात काम करायला लागले आणि अजून करते आहे. ही दोन्ही माध्यमं अप्रत्यक्षरीत्या कार्य करतात व कलाकाराला काम करताना चकित करण्यासारखे परिणाम अनपेक्षितपणे देतात. ही सर्व माध्यमं हाताळताना असं लक्षात आलं की जशी प्रत्येक माध्यमाची काही वैशिष्ट्यं आहेत तशा मर्यादाही आहेत, त्या मर्यादांना आपण काही प्रमाणात प्रयोग करून बदलू किंवा नवीन शक्यतांमध्ये रूपांतरित करू शकतो. वेगळ्या माध्यमात काम केल्यानंतर परत पूर्वीच्या माध्यमात आल्यावर त्या अनुभवातून इथे नवीन काही करायची प्रेरणा मिळते. या सर्व गोष्टींचा कामातल्या आशयावरही सकारात्मक परिणाम झाला आणि तो बदलत गेला. शिल्पामध्ये कामाला सुरुवात केल्यानंतर कामात पुन्हा मूर्तता यायला लागली. शहरी जीवन आणि त्यामधे व्यक्तींमधील बदलणारे नातेसंबंध ह्यावर माझं आताचं कामं आधारलेलं आहे.

- विशाखा आपटे

भ्रमणध्वनी : ९१-९४२५६२४५९९

shakha93@gmail.com

मराठीतून गणित-विज्ञान : सद्यस्थिती आणि आव्हाने

शब्दांकन
प्रणव सलगरकर

मराठी अभ्यासकेंद्राते गेल्या महिन्यात ‘मराठीग्रेमी पालक महाकंमेलन’ आयोजित केले. या कंमेलनातील ‘मराठीतून गणित-विज्ञान : सद्यस्थिती आणि आव्हाने’ या प्रिव्हान्वादात नाशिकच्या आनंद निकेतन शाळेच्या लंचालिका विनोदिनी काळगी, विज्ञानप्रसाक्रक आणि लेखक हेमंत लागवणकर, मराठी विज्ञान परिषदेचे कार्यवाह जयंत जोशी आणि कृष्णांना कॅनडाक्षित भ्रौतिकशाक्त्राचे संशोधक डॉक्टर बलील बेडकिहाळ भहभागी झाले होते. या प्रिव्हान्वादाचा हा कांक्षित आढावा.

विनोदिनी काळगी

गणित हा विषय मुख्यतः आकलनावर आधारित असते आणि लहानपणापासून आपण गणितामध्ये ज्या संकल्पना शिकत जातो त्या आपल्याला पुढे पुढे लागत असतात आणि त्यावर आधारित पुढील शिक्षण होत जात. म्हणजे व्हर्टिकल ग्रोथ (vertical growth) अशी त्या विषयाची होत असते आणि त्यामुळे लहानपणी, त्या-त्या टप्प्यावर त्या-त्या संकल्पना स्पष्ट

होणे खूपच गरजेचे असते. गणित शिकण्यासाठी काय लागते? तर गणितातील संकल्पना, संख्या, आकृत्या, क्रिया ह्यांचे आकलन झाले पाहिजे. त्यानंतर तरक्विचार मुलांमध्ये रुजला पाहिजे आणि उदाहरण सोडवण्यासाठी त्यातील सहसंबंध सोडवता आले पाहिजेत. ह्या सगळ्यासाठी महत्वाची गोष्ट असते ती म्हणजे योग्य विचार करणे. आणि योग्य विचार करण्यासाठी आपण ज्या भाषेतून विचार करू शकतो— म्हणजे लहान मूल ज्या भाषेतून विचार करू शकते— ती भाषा तो विषय शिकण्यासाठी माध्यम असली पाहिजे आणि ह्याचाच अर्थ आपली मातृभाषा. त्याचे कारण अगदी स्पष्ट आहे, की मूल जन्माला आल्यापासून त्याच्या मेंदूमध्ये त्या भाषेचे केंद्र जास्त लवकर विकसित होते. सगळ्या गोर्ढीचे आकलन त्या भाषेतून त्याला होत असते आणि त्यामुळे लहान व्यामध्ये त्याच भाषेतून मूल योग्य विचार करू शकते. त्यामुळे गणित शिकण्यासाठी मराठी हेच माध्यम फार आवश्यक आहे. सर्व शिक्षणतज्ज्ञ हेच सांगत आलेले आहेत की मराठीतून शिकलेले गणित नंतर बरेच दिवस लक्षात राहते. कारण समजत नसेल, शिकवलेले लक्षात राहत नसेल तर घोकमपट्टी करण्याचा तात्पुरता उपयोग होईल, पण पुढे जाऊन त्याचा काही उपयोग होत नाही. त्यामुळे पहिला मुद्दा हा आहे की विषयाचे स्वरूप आणि

त्यासाठी भाषेची गरज. दुसरा मुद्दा आहे, ज्ञानरचनावाद. गेली ७-८ वर्षे आपण हा शब्द ऐकत आलेलो आहोत. ज्ञानरचनावाद म्हणजे काय? मुलांनी स्वतः विचार करायचा. प्रश्न पडतील मुलांना, स्वतःच्या अनुभवावर आधारित त्यांचे पुढचे शिक्षण असेल. या ज्ञानरचनावादाचा जेब्हापासून शिक्षणात वापर झाला आहे तेब्बापासून गणिताच्या अपेक्षा बदललेल्या आहेत. म्हणजे फक्त आकडेमोड म्हणजे गणित नाही तर त्या आकडेमोडीचा काहीतरी संदर्भ हवा. गणितामधील नियम, सूत्रे कुदून आली आहेत हे मुलास कळले पाहिजे. अशाप्रकारचे शिक्षण गणितामध्ये अपेक्षित आहे. तर संदर्भ म्हणजे काय हे सोप्या उदाहरणावरून सांगता येईल. नुसत्या संख्यांना काहीच अर्थ नसतो. नुसते २४ म्हटले तर आपण म्हणू काय २४? म्हणजे जेब्हा मी म्हणेन २४ रुपये, २४ पुस्तके, २४ तारीख तेब्हा त्या संख्येला काहीतरी अर्थ प्राप्त होईल. त्यामुळे असा संदर्भ देऊनच शिक्षण झाल पाहिजे आणि संदर्भ देण्याची वेळ जेब्हा येते तेब्हा मुख्य संबंध हा भाषेशीच येतो. संदर्भ देऊन शिकवण्यासाठी योग्य भाषेचाच वापर करावा लागतो. मी बन्याच पालकांशी बोलते, मुलांशी बोलते, सेमी इंग्रजी, इंग्रजी माध्यमातल्या मुलांशी बोलते तेब्हा त्यांचा तक्रारीचा सूर हा शाब्दिक उदाहरणे येत नाहीत असा असतो. का येत नाहीत शाब्दिक उदाहरणे? तर त्यांना भाषेचा गाभा लक्षात येत नाही, सहसंबंध शोधता येत नाही, म्हणून त्यांना शाब्दिक उदाहरणे अवघड जातात. म्हणजे या सगळ्याचा पुन्हा असा अर्थ होतो की समजणे ही जास्त महत्त्वाची गरज आहे. माझा तिसरा मुद्दा आहे, की पुस्तकातली उदाहरणे सोडवणे म्हणजे गणित शिकवणे नाही तर एखादे उदाहरण सोडवण्यासाठी कोणकोणत्या प्रकारे विचार करता येतो, कोणकोणत्या गोष्टी लक्षात घ्याव्या लागतात, नियम-सूत्रे बनतात कशी, हे शिकवणे म्हणजे खरे गणित शिकणे आहे. असा विचार करायला शिकवण्यासाठी विचारांची भाषा लागते आणि त्यासाठी आम्ही आमच्या शाळेमध्ये काय करतो की उदाहरणे सोडवताना सगळ्या पायन्या या मुलांकडूनच करवून घेतो. की तुम्ही कोणत्या पायन्या सोडवाल? कसे उदाहरण सोडवाल? ही पायरी तुम्हाला कशी सुचली? कोणत्या पद्धतीचा विचार करायचा? हे शिकवणे म्हणजे गणित शिकवणे आहे. आपण ज्या वेळेला योग्य प्रकारे विचार करायला शिकवतो. त्यामुळे मुलांना त्या विषयाची आवड निर्माण होते.

डॉ. सलील बेडकिहाळ

पहिली गोष्ट म्हणजे मी सगळ्यांना अगदी स्पष्टपणे सांगू इच्छितो की आज जे भौतिकशास्त्रामधील संकल्पनात्मक म्हणजे Conceptual गोष्टींवर जे संशोधन करतोय ते मी जर मराठी माध्यमात शिकलो नसतो तर कदाचित करूच शकलो नसतो आणि मी मुद्दाम ‘करूच’ या शब्दातील ‘च’ या अक्षरावर भर देऊ इच्छितो याच कारण असे की पहिली गोष्ट म्हणजे आपल्याकडे गैरसमज असा आहे की शब्दांचे अर्थ माहीत नसतात किंवा

सांगितलेले नसतात हा सगळ्यात मोठा drawback (ड्रॉबैक) आहे शिक्षणव्यवस्थेचा. पण मी ज्या काळामध्ये वाढलो, साधारण शाळेत असल्यापासून महाविद्यालयात जाईपर्यंत मला अशी एक गोष्ट जाणवली आणि ती फक्त भाषेच्या बाबतीत नाही. माझे असे मत आहे की आपण आपली संस्कृती टाकून देत आहोत. त्यामुळे भाषा आपोआपच टाकून दिली जात आहे. मराठी चित्रपट पाहणारा किंवा मराठी पुस्तके वाचणारा म्हणजे गावठी आणि इंग्रजी पुस्तके वाचणारा, चित्रपट पाहणारा म्हणजे standard असे binary classification करत आहोत. मी जेब्हा इंग्रजी शाळेत होतो तेब्हा मी जिल्हास्तरीय आणि राज्यस्तरीय विज्ञानस्पर्धेमध्ये भाग घेतला आणि दोन्ही ठिकाणी माझा पहिला क्रमांक आला आणि नंतर त्यांनी मला बंगलूरुला पाठवले आणि तेथे झालेली स्पर्धा ही इंग्रजी भाषेत होती. त्या स्पर्धेत पण माझा तिसरा क्रमांक आला. त्या वेळेला मला कोणत्याही प्रकारची इंग्रजी भाषेची फारशी पार्श्वभूमी नव्हती.

विज्ञान किंवा गणित शिकवत असताना सांस्कृतिक संदर्भ वापरले तर मुलांना आकलन चांगले व्हायला ते अधिक सोयीस्कर पडेल. त्यासाठी त्यांनी सध्या स्थायिक असलेले कॅनडा या देशाचे उदाहरण दिले.

तसेच, जगामध्ये इंग्रजी ही प्रमुख भाषा नसून स्पॅनिश भाषा जास्त प्रमाणात बोलली जाते.

मी सध्या एक लेख वाचत होतो. ‘मातृभाषेमधून शिकणे हा मानवी हक्क असला पाहिजे.’ असे त्या लेखात मांडले आहे. याबद्दल एक जर्नल आहे ‘ह्युमन राइट्स इन सायन्स अँड टेक्नॉलॉजी’ (Human Rights in Science and Technology) विज्ञान आणि तंत्रज्ञान या विषयातील हा मानवी हक्क आहे. त्यासाठी एक उदाहरण देतो. मी भारतात असताना ऑलिंपियाडला खेळालशास्त्र शिकवलेले होते. त्यामध्ये शिकण्यासाठी खेड्यापाड्यातून लोकं आलेले होते. त्यांच्या त्यांच्या रोजच्या जीवनातली उदाहरणे त्यांना त्यांच्या भाषेतून समजावली तर त्यांना ते रुजेल, पटेल आणि तरच त्यांना विज्ञानात रस निर्माण होईल, असे वाटले. त्यामुळे आपला बराचसा भाग हा ग्रामीण असल्यामुळे नुसते मातृभाषेत नाही तर त्या ग्रामीण भागाच्या भाषेशी, संस्कृतीशी संलग्न असे विज्ञानाचे

शिक्षण तयार करणे हे आपल्या पुढचे आव्हान आहे. ते आव्हान आपण पेलले पाहिजे तरच creativity टिकेल. नाहीतर आपण वसाहतवादी मानसिकतेचे बळी बनू. आपल्याकडे आयटीमध्ये काम करणारे लोक ही इतरांना नुसते सर्विस देत आहेत पण आपल्याकडे क्रिएटिव रीसर्च होत नाही याचे एक मुख्य कारण आहे ते म्हणजे आपण आपल्या मातृभाषेला महत्त्व देत नाही.

हेमंत लागवणकर

माझे पूर्ण शिक्षण मराठी माध्यमात झालेले आहे. माझ्या पत्नीचेसुद्धा शिक्षण मराठी माध्यमातीलच आहे. हल्ली घरात शिक्षणाच्या माध्यमावरून आई-बडिलांमध्ये वाद होतात, आपल्या मुलाला मराठी की इंग्रजी माध्यमात घालायचे? प्रश्न पडतात, सल्ले मिळतात. सासू-सासन्यांचे मत मराठी माध्यमाच्या बाजूने असते तर आईबडिलांचे इंग्रजी. कारण जग कुठे चालले माहितीये का? अशा प्रकारची संभाषणे होत असतात. माझा मुलगा देखील मराठी माध्यमाच्या शाळेत शिकलेला आहे. याचे प्रमुख कारण मला म्हणायचे आहे की जी प्रमुख भाषा आपण बोलतो, आई-बडील, नातेवाईक, आजूबाजूचे ज्या भाषेत मुलांशी बोलतात, त्या भाषेतून मुलाचे आकलन होणे आणि ते चांगल्या प्रकारे होण सोपे जाते. आकलन महत्त्वाचे आहे. भाषा ही मुळात संवादाचे माध्यम आहे. जर माध्यमच कमकुवत असेल तर आकलन कसे होणार? मुद्दा हा आहे. तर मराठी असावे की इंग्रजी असावे की सेमी इंग्रजी, तेलुगू, तमिळ असावे हा मुद्दा नाहीये. मला भाषा कोणती सोपी जाते? मला कोणत्या भाषेतून समजते? कोणत्या भाषेतून माझे आकलन होणार आहे? ती भाषा म्हणजे आपली भाषा आणि आपल्यासाठी मराठी भाषा. कदाचित असेही असते. आई ऑस्ट्रेलियन आणि बडील बेळगावी, तर काय करायचे आम्ही? तर मुलाला कोणती भाषा समजतेय हे धरायचे. आपण महाराष्ट्रात राहतो. मराठी बोलतो. मला सांगा थालिपीठ हा शब्द आहे. इंग्रजीमध्ये थालिपीठाला काय म्हणायचे? बोलीभाषेतले शब्द आहेत. त्यातून आपले आकलन चांगले होते म्हणून मराठीचा आग्रह आहे. गंमत पाहा उदा. Alergy (अॅलर्जी) हा शब्द आहे. मी माझ्या मुलाला म्हणालो याची तुला अॅलर्जी आली आहे. हा काही मराठी शब्द आहे का? तर नाही. याचा माध्यमाशी

काही संबंध नाही तरी आपण तो वापरतो. आता जर अॅलर्जी या शब्दासाठी समान अर्थी शब्द घ्यायला गेलो तर अधिदूषिता असा शब्द आहे. तसेच, शिक्षकांचा असा ग्रह असतो की विज्ञानामध्ये जो शब्द आहे तोच पाठ्यपुस्तकामध्ये यायला हवा. यासाठी त्यांनी माती आणि मृदा या पर्यायी शब्दांचे उदाहरण देतो. मुलाला मृदेत खेळू नको असे सांगितलं तर कळणार आहे का? त्याच्या दृष्टीने 'माती' हा शब्द अत्यंत जवळचा आहे. रोजच्या वापरातील आहे. तर हा शब्द पाठ्यपुस्तकात आणला तर मुलांचे आकलन हे सोपे होईल. असे अनेक वापरातील शब्द आहेत आणि ह्या अवघड शब्दांमुळे मुलांना त्या विषयाची गोडी लागत नाही. आणि हे सोपे करून सांगण्यासाठी, सामान्य माणसाला संस्कृत भाषेतील साहित्य मराठीत भाषेत लोकांना समजावे म्हणून संत ज्ञानेश्वरांनी लिहिलेल्या ज्ञानेश्वरीचे उदाहरण दिले. पारिभाषिक शब्द हे जरूर सांगावेत पण त्यांचे अर्थीही मुलाना सांगितले गेले पाहिजेत.

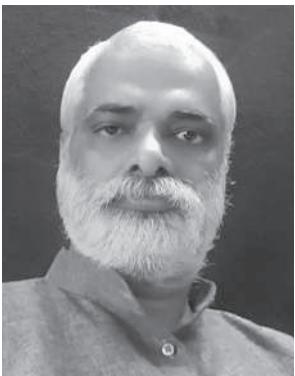
दोनशे-तीनशे वर्षांपूर्वी विज्ञान साहित्य हे इंग्रजीमध्ये नव्हते तर ते फ्रेंच आणि लॅटिन या भाषांमध्ये होते. त्यावेळचे विज्ञानातील शोध किंवा त्यावेळच्या संकल्पना या लॅटिनमध्ये आहेत. उदाहरणार्थ, 'न्यूटनचा ग्रॅविटीचा शोध' शास्त्रज्ञ विज्ञान आणि गणित शिकण्यासाठी फ्रेंच शिकायचे आणि मग त्या साहित्याचा अभ्यास करायचे.

जगात सर्वाधिक बोलली जाणारी भाषा ही स्पॅनिश आहे. तर आपण स्पॅनिश भाषेचा आग्रह का धरत नाही? आपली भाषा जर आपल्याला नीट आली तर दुसरी भाषा शिकणे हे सोपे जाते.

मला काहीतरी लिहायचे ते लोकांसाठी लिहायचे, समाजासाठी लिहायचे. लहान मुलांसाठी लिहिण्याची भाषा ही वेगळी असते. आता आम्ही विज्ञानपत्रिकेमध्ये लिहितो, विश्वकोशामध्ये आम्ही लिहितो त्याचबरोबरीने आम्ही मुलांसाठीसुद्धा लिहितो पण तेथे भाषा वेगळी असते. शब्द वेगळे असतात. वाक्यरचना वेगळी असते. हा थोडा गृहपाठाचा भाग आहे, अभ्यासाचा भाग आहे. शिक्षक विद्यार्थ्यांशी बोलतात तेव्हा त्यांनी त्यांच्या भाषेमध्ये बोलले पाहिजे.

एक उदाहरण देतो. कोल्हापूरच्या बाजूला असे म्हटले जाते की 'मातीला जाऊन आलो' याचा अर्थ अंत्यसंस्कार करून आलो असा होतो. हे जर आपण कोल्हापूरच्या बाहेर हे म्हणालो तर कोणालाच काही कळणार नाही. लहान मुलांना कळेल ही काळजी संवाद साधणाऱ्यांनी घ्यायची आहे आणि ही काळजी जर संवाद साधणाऱ्यांनी घेतली तर तो विचार लोकांपर्यंत पोहोचेल. जर आपण भाषेला माध्यम म्हटले, हे माध्यम जर आपण प्रभावीपणे वापरले तर तो विचार लोकांपर्यंत पोचवता येईल. तर ज्ञान लोकांपर्यंत पोहोचवले जाईल.

जयंत जोशी

मराठी विज्ञान परिषदेचे विज्ञान प्रसारक असलेले जयंत जोशी यांनी त्यांचे शालेय अनुभव सांगून मराठीतून गणित-विज्ञान कसे सुलभ करता येऊ शकते याबद्दल सांगितले. विद्यार्थी वाचणे हे शिक्षकाळा जमले पाहिजे, हे त्यांनी एका अनुभवाद्वारे स्पष्ट केले. तसेच विनोदिनी काळगी ह्यांच्या म्हणण्याला दुजोरा देत त्यांनी म्हटले की विद्यार्थ्यांचे आकलन होणे खूप गरजेचे आहे. त्यासाठी त्यांनी एक उदाहरण सांगितले – पाण्याचे असंगत आचरण. असंगत हा शब्द विद्यार्थ्यांनी कुठेच ऐकलेला नसतो. सुसंगत ऐकलेला असतो, विसंगत ऐकलेला असतो, पण विद्यार्थ्याला असंगत म्हणजे काय हे माहीत नसते. मुले पाठ करतात आणि उत्तरे लिहितात. मराठीत विज्ञान शिकवत असताना पालकांनी एक गैरसमज करून घेतलेला दिसून येतो की मराठी शब्द वापरायला क्लिष्ट आहे. क्लिष्ट आहे हे आपण ठरवून मुलांमध्ये बिंबवतो. इंग्रजी शब्द नवीन असतात. Acceleration हा शब्द कधीच ऐकलेला नसतो तरी कधी कधी मुलांना तो समजतो मग मराठीमधील ‘त्वरण’ का समजत नाही? आपण एक मुलांमध्ये गैरसमज निर्माण केला आहे की मराठीमध्ये शब्द वापरायला क्लिष्ट असतात ते काही क्लिष्ट वगैरे नाही आहेत ते शब्द आपण जर वारंवार वापरले तर आणि त्याची अनुभूती आली तर मुलांना ते जास्त प्रमाणात समजेल, त्यांचे आकलन हे चांगले प्रमाणात होईल. जोपर्यंत त्या शब्दाची अनुभूती येत नाही. तो शब्द विद्यार्थी अनुभवत नाही तोपर्यंत त्याला तो विषय समजणार नाही.

विज्ञानाची बरीचशी उत्तरे करून मुले पाठ करून घेतात.

त्यामुळे त्यांच्यावर काय परिणाम होतो, असा प्रश्न डॉक्टर जयंत जोशी यांना विचारण्यात आला. त्यावर त्यांनी असे उत्तर दिले, की भाषा शिकणे आणि विषय शिकणे या स्वतंत्र गोष्टी आहेत आणि ज्या भाषेतून तुमचे आकलन झालेले आहे त्या भाषेतून ते व्यक्त करण्यासाठी इतर कोणत्याही गोष्टीची तुम्हाला आवश्यकता लागणार नाही. ते सहजपणे शक्य होईल.

मराठी विज्ञान परिषदेकडून संकल्पनाकोश निर्मिती झालेली आहे. तसेच, विश्वकोशामधील विज्ञानखंडाचा भाग मराठी विज्ञान परिषद करीत आहे. राज्य सरकारने पारिभाषिक कोश तयार केले आहेत. तंत्रज्ञानामुळे सर्व कोश हे विनामूल्य उपलब्ध आहेत आणि त्याची माहितीही उपलब्ध आहे.

मराठी विज्ञान परिषद गेली पंचावन्न वर्षे अखंडपणे कोरोना-काळातील चार महिने सोडून ‘मराठी विज्ञान पत्रिका’ हा अंक प्रकाशित करत आहे. प्रत्येकाला समजेल अशी त्याची भाषा असते विज्ञानाची आवड नसलेलासुद्धा हे व्यवस्थितपणे समजू शकतो.

आकलनाविषयी विचार स्पष्ट करताना डॉक्टर जयंत जोशी म्हणाले, की आकलन होणे गरजेचे आहे. पूर्वी संगणक हा शब्द उच्चाराला की लोक आश्वर्याने पाहायचे. संगणक हा शब्द आता बन्यापैकी रुल्ला आहे.

साधारणत: ८२ वर्षांपूर्वी जगदीशचंद्र बसू यांनी (१९३८ साली) जीवनाची पुंजी वेगवेगळ्या संस्थांना देणगीदाखल दिली. त्यावेळेचे तीन हजार रुपये त्यांनी बांगला साहित्य परिषदेला दिले. त्यामागे अशी भूमिका होती की विज्ञानामध्ये नवनवीन संकल्पना येत आहेत, नवनवीन शब्द येत आहेत, त्या शब्दांना इंग्रजी किंवा अन्य भाषांमधून येणाऱ्या शब्दांना बांगला भाषेमध्ये पर्याय शोधायचा. असे शब्द शोधून काढणाऱ्या व्यक्तींना पारितोषिक देण्याची योजना त्यातून दिली होती. हे फार महत्त्वाचे आहे. महाराष्ट्रातसुद्धा असे झाले पाहिजे. परिभाषाकोशांमध्ये आपण योगदान दिले पाहिजे.

शब्दांकन : प्रणव सलगरकर

प्रमाणध्वनी : ७३७८४९३५७९ / ८६६९०५८३२५

pranav.salgarkar942@gmail.com

नाटक
एक मुक्त चिंतन

रवीन्द्र दामोदर लाखे

नाटक संहिताविषयक

मूल्य १५० रु. सवलतीत ९० रु.

ग्रंथांनी *

आस
अपर्णा महाजन
कथासंग्रह

मूल्य २०० रु. सवलतीत १२० रु.

कुमार केतकर यांच्या पंचाहतरीनिमित्त ‘मँकस महाराष्ट्र’चा लाइव्ह कार्यक्रम आणि ‘ग्रंथाली’ची साहित्यठेव!

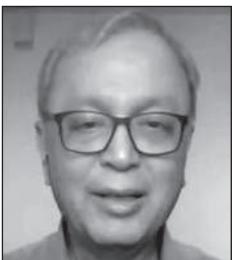
दिनकर गांगल

राजदीप सरदेसाई

अलका धूपकर

माधव चव्हाण

सुदेश हिंगलासूपरकर

गणेश देवी

विनोद शिरसाठ

अजित जोशी

ऊर्मिला मातोडकर

धनंजय गांगल

‘ग्रंथाली’चे संस्थापक-सभासद, ज्येष्ठ पत्रकार-संपादक, लेखक, वक्ते कुमार केतकर यांनी ७ जानेवारी २०२१ रोजी वयाची पंचाहतरी पूर्ण केली. त्यानिमित्त ‘ग्रंथाली’च्या सहकायाने ‘मँकस महाराष्ट्र’ या वेब चॉनेलवर ‘कुमार केतकर @ ७५’ हा लाइव्ह कार्यक्रम सादर झाला. या कार्यक्रमात ‘शब्द रुची’ विशेषांक आणि ‘व्यासंग आणि विचार’ या पुस्तकाचं प्रकाशन हस्ते झालं. ‘मँकस महाराष्ट्र’चे संपादक रवी आंबेकर यांनी कार्यक्रमाचे सूत्रचालन केलं.

कुमार केतकर यांचं अभीष्टचिंतन करताना ‘ग्रंथाली’चे संस्थापक-सदस्य दिनकर गांगल, विश्वस्त सुदेश हिंगलासूपरकर, धनंजय गांगल, पत्रकार अलका धूपकर, अजित जोशी, ‘प्रथम’चे निर्माते माधव चव्हाण, राजदीप सरदेसाई आणि गणेश देवी यांनी केतकरांशी असलेला क्रृष्णनुबंध सांगताना त्यांच्या अष्टपैलुत्वावर प्रकाश टाकला. त्यांची वाणी, लेखणी, व्यासंग-विचार याचा ऊहापोह केला. यावेळी दिनकर गांगल म्हणाले, ‘कुमारची प्रगल्भता अशी की त्याला तरुणपणीच जगाचं भान आलं होतं. पुढे त्यांन स्वतःच्या व्यासंगानं, बौद्धिक संपदेन हे भान अशा एका परिपक्वतेला नेऊन ठेवलं आहे, की आज तो जगातला एक विद्वान गणला जातो.’

माधव चव्हाण म्हणाले, ‘गेली ६० वर्ष तो भारतीय, जागतिक राजकारण पोहतोय. मला वाटतं आता त्यानं ‘ज्वालामुखीच्या तोंडावर २’ लिहायला हवं.’

अलका धूपकर म्हणाल्या, ‘केतकर म्हटलं की दोन गोष्टी सांगितल्याच पाहिजेत. पहिली म्हणजे, आजची बातमी उद्याची रद्दी होते हा दृष्टिकोन केतकरांनी बदलून टाकला. दुसरी म्हणजे, आजच्या घटनांचं विश्लेषण करताना भूतकाळाचा मागोवा कसा घ्यायचा आणि भविष्याची दिशा कशी घ्यायची, हे आजच्या तरुण पिढीला शिकवलं.’

या गौरव समारंभाला उत्तर देताना, कुमार केतकर म्हणाले, “‘ग्रंथाली’ सर्व चळवळींना आवाक्यात घेऊ इच्छिणारी सर्वसमावेशक चळवळ होती.

“आपली जबाबदारी संवादकाची आहे. मी स्वतःला कम्युनिकेटर मानतो. माझा व्यासंग कुतूहलापोटी आहे. ज्याचं ज्ञान नाही त्याबद्दल कुतूहल आहे. ते मिळालं तर लगेच लोकांपर्यंत नेतेन पाहिजे. जे जे आपल्याला कळलंय ते लोकांना कळावं, हाच माझा दृष्टिकोन मी ज्या ज्या माध्यमात काम केलंय तिथे बाळगला.”

‘ग्रंथाली’शी असलेली नाळ लक्षात घेऊन, “यापुढे ‘ग्रंथाली’नं ‘नॉलेज अॅण्ड रिसोर्स सेंटर’ करावं ज्यामुळे सर्व प्रकारचं ताजं माहिती-संशोधन कुणालाही क्लिकसरशी उपलब्ध होऊ शकतं.” अशी अपेक्षा व्यक्त करत नम्रतापूर्वक हा गौरव मी स्वीकारतो, असं म्हटलं.

शरद पवार यांच्या ऐंशीव्या वाढदिवसानिमित्त आयोजित दोन उपक्रम

शुभेच्छापत्र लेखनस्पर्धा

ज्येष्ठ नेते शरद पवार यांच्या ८०व्या वाढदिवसानिमित्त महाराष्ट्रातील अनेक चाहत्यांची त्यांना शुभेच्छा देण्यासाठी आणि भेटण्याची इच्छा होती. परंतु कोरोनाकाळातील निर्बंधामुळे ते शक्य नव्हते. ‘ग्रंथाली’ आणि ‘एबीपी माझा’ने त्यावर उपाय म्हणून शुभेच्छापत्रांची स्पर्धा जाहीर केली. विशेष म्हणजे, पत्र पाठवण्यासाठी केवळ एक आठवड्याचा अवधी देऊनही महाराष्ट्रातून ८५० पेक्षा जास्त पत्रलेखकांनी त्यात भाग घेतला. अवघ्या चार वर्षांच्या मुलाने तयार केलेल्या एका ओळीच्या शुभेच्छापत्रापासून नव्वदीच्या जवळ पोहोचलेल्या वृद्धांपर्यंत विविध वयोगटांतील स्पर्धकांनी आपली पत्रे पाठवली. शुभेच्छांसह श्री. पवार यांच्यावर होणाऱ्या टीकेबरोबरच त्यांच्याकडून विविध अपेक्षा

या पत्रांतून व्यक्त झाल्या आहेत.

ही स्पर्धा एकूण पाच गटांत झाली. त्यातील विजेते पुढीलप्रमाणे :

१. विद्यार्थी गट : दर्शन रणेश वडेर, कोल्हापूर (प्रथम), निधी रंजना रवींद्र बांगर, ठाणे (द्वितीय), अजय भुजबळ, परभणी (तृतीय), विश्वा ढमाळे, रायगड (उत्तेजनार्थ)
२. युवक गट : गौरव सर्जेंगाव पाटील, मुंबई (प्रथम), शुभांगी साहेबाव काळमेघ, अकोला (द्वितीय), किरण लक्ष्मण धुमाळ, सोलापूर (तृतीय), ओम घडलिंग, बुलढाणा (उत्तेजनार्थ)
३. प्रौढ गट : किंशोर ढवळे, नागपूर (प्रथम), बंदू जावळे, जालना (द्वितीय), सचिन नागापूरकर, पुणे (तृतीय)
४. ज्येष्ठ गट : शिवानंद मजती, पुणे (प्रथम), अजितानंद यशवंत

॥ग्रंथाली॥ * ||

प्रसिद्ध झालेली पुस्तके

माध्यमयात्रेतील माणसं
रविराज गंधे

माध्यमविषयक पुस्तक

मूल्य २०० रु.
सवलतीत १२० रु.

टपालकी
सॅंबी परेरा

नितळ आणि निखळ भाषेतील टपालकी

मूल्य २५० रु.
सवलतीत १५० रु.

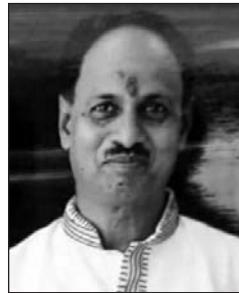
प्रथम पुरस्कार प्राप्त

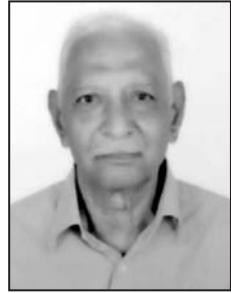
दर्शन रणेश वडेर
विद्यार्थी गट

गौरव सर्जेराव पाटील
युवक गट

किशोर ढवळे
प्रौढ गट

शिवानंद मजती
ज्येष्ठ गट

प्रतीक संजय देशमुख
शेतकरी विशेष गट

जाधव, सातारा (द्वितीय), ज्योती विलास वाघ, पुणे (तृतीय)
५. शेतकरी विशेष गट : प्रतीक संजय देशमुख, अहमदनगर (प्रथम), संजय जावळे, बुलढाणा (द्वितीय), बी.एस. सोनवणे, नाशिक (तृतीय)

‘पत्रास कारण की’ या गाजलेल्या पुस्तकाचे लेखक असर्विंद जगताप, ज्येष्ठ पत्रकार पदमभूषण देसांडे आणि पत्रकार रश्मी पुराणिक यांनी या स्पर्धेसाठी परीक्षक म्हणून काम पाहिले.

शंभर ग्रंथालयांना पुस्तकभेट

शरद पवार यांच्या ८०व्या वाढदिवसानिमित्त ‘राष्ट्रवादी वेलफेर ट्रस्ट’च्या वतीने राज्यातील १०० ग्रंथालयांना ६० पुस्तकांचा संच भेट म्हणून पाठवण्यात आला. वाचकांची आवड आणि

दर्जेदार ग्रंथवाचनाचा प्रसार या दृष्टीने या पुस्तकांची निवड करण्यात आली असल्याचे ट्रस्टचे कोषाध्यक्ष हेमंत टकले यांनी सांगितले.

श्री. पवार यांची वाचनाची आवड आणि साहित्य-कला-संस्कृती क्षेत्राविषयी त्यांना असलेली आस्था सर्वश्रूत आहे. त्यामुळे त्यांच्या ८०व्या वाढदिवसानिमित्त राज्यातील १०० निवडक ग्रंथालयांना प्रत्येकी १५ हजार रुपयांपेक्षाही जास्त किमतीची पुस्तके पाठवण्याचा निर्णय ट्रस्टने घेतला. श्री. पवार यांच्या वाढदिवसापूर्वीच हे सर्व संच संबंधित ग्रंथालयांना पोहोचले. या संचातील पुस्तके ‘ग्रंथाली’कडून घेण्यात आली. तसेच, ग्रंथप्रसार आणि वाचनसंस्कृती संवर्धित करण्यासाठी आखलेल्या या उपक्रमाचे व्यवस्थापनही ‘ग्रंथाली’ने केले.

भोजापूर सार्वजनिक ग्रंथालय यांना मिळालेल्या ग्रंथसंचातील पुस्तके हाती घेऊन.

चंद्रशेखर सानेकर यांची दोन नवीन गझलसंग्रह

माझ्या दृष्टिंताची दृश्ये

चंद्रशेखर सानेकर

मूल्य १५० रु.

सवलतीत ९० रु.

नोकरी असली तरी होतात हतबल माणसे
माणसाचा जीव घेते फक्त बेकारीच का!

स्वतः देव मी असून सगळे देव भडकले माझ्यावर
मी म्हटले की, 'चला आंधळ्यांच्या आपण गायी राखूऱ्'

गझलच्या उजेडात गझल

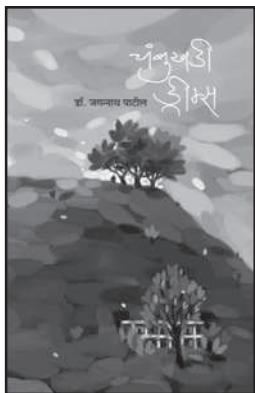
चंद्रशेखर सानेकर

मूल्य २५० रु.

सवलतीत १५० रु.

जे जाणलं ते आरसपानी सूत्ररूपात मांडणं हेच गझलेचं
मूलभूत 'गझलत्व'.
गझलेकडे जे डोळे आहेत ते भेदक आहेत. त्याच्यापेक्षा
अधिक भेदक आहे ती तिच्याकडची आरसपानी 'दृष्टी'...

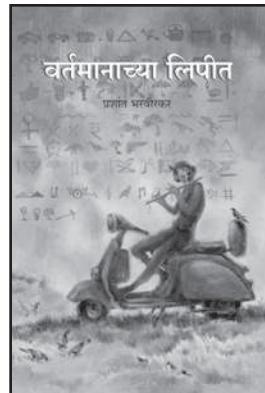
चंबुखडी डिम्स

डॉ. जगन्नाथ पाटील

आजच्या तरुणांना प्रेरणा देणारी चित्तवेधक कहाणी.

मूल्य ३५० रु.

सवलतीत २१० रु.

वर्तमानाच्या लिपीत

प्रशांत भरवीरकर

कवितासंग्रह

मूल्य १२५ रु.

सवलतीत ८० रु.

सत्य आणि स्वाभाविकतेपुढे धरलेला आरसा

“नटाने स्वतःच्या मनाचा अभ्यास केला तर त्याच्या लक्षात येईल की आपणही मनाने काळे नि पांढरे दोन्ही आहेत. इथे अभ्यास ह्याचा अर्थ चोवीस तास जागे राहणे, स्वतःबाबत आणि जगाबाबतही. स्वतःच्या मनाच्या हालचाली आणि जगाच्या मनाच्या हालचाली ह्यांचे भान सदैव जागे हवे. ह्या मनातच आपले विचार, विकार स्पष्टपणे दिसून येतात.”

नाटक म्हटले की संहिता, नट, नेपथ्य, रंगभूषा, संगीत, प्रकाश, दिग्दर्शन, अशा घटकांचा समावेश असलेला, रंगमंचावर सादर होणारा एक कलाप्रकार, अशी आपली एक ढोबळ समजूत. यात चूक आहे असे म्हणता येणार नाही. ही सगळी नाटकाची अभिन्न अंगे आहेत. परंतु या प्रत्येकात एक वाक्य अंगभूत विसावलेले असते. त्या प्रत्येक वेळी नव्याने जन्म घेतल्याचा जिवंत अनुभवाला सामोरे जाते. हे प्रत्येकात असलेले तत्त्व, त्यांना गुंफणारे सूत्र, यांचा सारखेपणाने अभ्यास करणे तर त्यातला आशय खन्या अर्थाने स्पष्ट होतो.

नाटकात नट आणि त्याचा अभिनय यांच्याविषयी प्रामुख्याने चर्चा होते. नटाने नाटकात संबंधित पात्र रंगवताना स्वतःला वजा करावे लागते. जे. कृष्णमूर्तीच्या शब्दांत संगंयचे तर ‘डोंट ट्राय दू बिकम, जस्ट बी’ तुम्हाला गणपतराव बेलवलकरांची भूमिका मिळावी तर तुम्ही गणपतराव बेलवलकर होण्याचा प्रयत्न करू नका. तुम्ही गणपतराव बेलवलकर असा.

अभिनय म्हणजे आशयाच्या जवळ नेणे. ‘अभि’ म्हणजे कडे ‘नय’ म्हणजे शहाणीव, कथा किंवा प्रमुख विचार. भरताच्या नाट्यशास्त्राप्रमाणे ‘साविक’ ‘वाचिक’ आणि आंगिक आहार्य हे अभिनयाचे प्रकार आहेत. या प्रत्येकाची शुद्धता, संकल्पना, आत्मशोध या पुस्तकात स्पष्ट केलेले आहे.

नाटकाला एक सूत्रात बांधणारा दिग्दर्शक हा नाटकाचा प्रमुख घटक संहिता, तिचा आशय स्थळ-काल-पात्रे यांच्याविषयी त्यांचा दृष्टिकोन, संहितेतील शब्दांच्या पलीकडे असणारा दृष्टिकोन यांचा समन्वय साधून तो प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचवणे हा मोठा प्रवास आहे. यात अभ्यास, चिंतन, मानसशास्त्राचा आधार यांचे महत्व किती आहे, हे एक कसलेला कल्पक दिग्दर्शकच ओळखू शकतो. दिग्दर्शकाला रंगमंचाचाही विचार करावा लागतो. इतर आवश्यक घटकांचा अनुरूप असा उपयोग करावा लागतो. त्या सगळ्यांच्या अनुभवावर आधारित एकेक पैलू प्रत्येक टप्प्यावर उलगडून दाखवलेला आहे.

नाटकासाठी ‘तालीम’ फार महत्वाची असते. नटांनी केवळ स्वतःच्या पात्राचे संवाद पाठ करून चालत नाही. मुळात नाटक समजून घ्यायला हवे. त्यासाठी किमान ते नाटक शंभर वेळा वाचायला हवे. तेव्हा नाटक कळतेच, परंतु संपूर्ण नाटक पाठ होते. नाटकाचा आशय,

संवाद, त्यांची भाषा हेही महत्वाची असते. त्यांचा वापर कसा करायचा याचे उत्तम मार्गदर्शन हे पुस्तक करते.

‘नटराज’ हे प्रत्येक नाट्यकर्मीचे दैवत नटराजाची मूर्ती म्हणजे जगत-चालकाच्या कार्याचे कलेत व्यक्त होणारे सर्वात्कृष्ट दर्शन आहे. या नटराजाचे संपूर्ण वर्णन करताना कलावंत हा नटराजच असतो, तो एक जग निर्माण करतो नि चालवतो, असे साम्य दाखवून लेखकाने रंगकर्मीच्या केलेला तितकेच उच्चस्थान बहाल केलेले आहे.

नाटकाची संहिता ते रंगमंचावर सादर होणारा प्रयोग या प्रवासातल्या प्रत्येक टप्प्यावर एक अनुभवी दिग्दर्शक कसे चिंतन करतो, त्याचे सार म्हणजे ‘नाटक : एक मुक्त चिंतन’ हे पुस्तक होय.

रवीन्द्र लाखे ह्यांची खरी ओळख आहे ती दर्जेदार, संवेदनशील कयर म्हणून ‘जिह्वार’, ‘संपर्कक्षेत्राच्या बाहेर’, ‘अस्वस्थांच्या कविता’ हे त्यांचे गाजलेले दर्जेदार कवितासंग्रह. गेली चालीस वर्षे ते रंगभूमीवर कार्यरत आहेत. पंचवीस नाटके आणि तीस एकाकिकांचे दिग्दर्शन त्यांनी कुशलपणे केलेले आहे. लघुचित्रपटातून अभिनय केला आहे. अनेक परीतोषिकांचे मानकरी ठरलेले रवीन्द्र लाखे प्रायोगिक संगभूमी, नाट्य कार्यशाळा शिवारे यातून अनेक गुणी कलावंताना घडवण्याचे कार्य करत आहेत.

नाटक या विषयाकडे गंभीर्याने पाहणे

म्हणजे काय, याचा अनुभव हे पुस्तक वाचताना येतो. सखोल असे चिंतन या लेख मागे आहे. शेक्सपीयर, ग्रेटोव्हस्की, भरतभूमी, जे. कृष्णमूर्ती अशा अनेकांचे संदर्भ आहेतच, परंतु चं.प्र. देशपांडे, सानेकर, श्रीराम लागू यांचेही संदर्भ लेखकाचे अनुभव, अभ्यास आणि नाटक या विषयाचा ध्यास याची प्रचीती देतात. मानसशास्त्रीय शोधाची बैठक या लेखनाला आहे, यात भूमिका मार्गदर्शकाची आहे, परंतु भाषा सहज, सोपी आणि एका दिग्दर्शकाची आहे, त्याच्या वाचकाला निश्चितच उपयोग होईल. संदर्भमूल्य असलेला, संग्रही असावा असा ठेवा रवीन्द्र लाखे यांनी रसिकाच्या हाती दिलेला आहे.

दीपक घारे आणि सतीश भावसागर यांच्या कल्पकतेचे सार म्हणजे सुंदर मुख्यपृष्ठ!

मूल्य १५० रुपये सवलतीत ९० रुपये

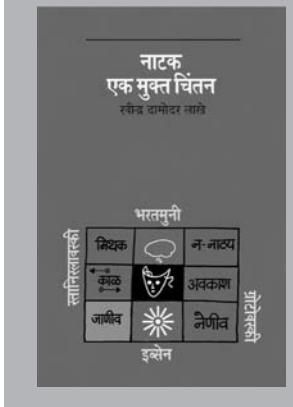

गंथान

चांगदेव काळे

संपर्क : ९८६९२०७४०३

नाटक : एक मुक्त चिंतन
रवीन्द्र लाखे

आत्मरंग उलगडणारा 'माध्यमरंग'चा दुसरा टप्पा

"आरसा हा माझा गुरु आहे. पुरुषभर उंचीच्या आरशासमोर मी आधी तालीम करतो. भूमिकेचा प्रथम स्वर शोधण्याचा मी नेहमी प्रयत्न करतो. जोपर्यंत तो सापडत नाही तोपर्यंत मी अस्वस्थ असतो. तो सापडताच त्याला धरून ठेवून मी बेअरिंग मजबूत करतो. अभिनयकलेची आत्मबल आणि आत्मविश्वास हीच महत्त्वाची शक्ती आहे असं मी मानतो."

साहित्य, संगीत, चित्रपट, दूरदर्शन आणि वृत्तपत्र या माध्यमातून वावरणाऱ्या व्यक्तींविशेषी आकर्षण आणि कुतूहल नाही असा माणूस विरळाच. या व्यक्तींभोवती असलेले लकाकणारे वलय हे रसिकांना आपल्या जाळ्यात इतके बेमालूमपणे ओढते की खुद्द रसिकालाही कळत नाही, आपण त्याचे चाहते झाले कधी आणि कसे? अशा माध्यमातील माणसांशी संपर्क, संवाद, प्रत्यक्ष भेट म्हणजे जणू दुधात साखर पडल्याचा आनंद. हा दुधशक्करा योग कुणाच्या नशिबी किती आणि कसा याचे मूल्यमापन करणे कठीण म्हणता येईल. परंतु रविराज गंधे याबाबतीत भाग्यवान आहेत, असे खात्रीने आणि अभिमानाने सांगता येईल. त्याची साक्ष देते ते त्यांचे नुकतेच 'ग्रंथाली' ने प्रकाशित केलेले पुस्तक 'माध्यमात्रेतील माणसं'.

रविराज गंधे हे उत्तम लेखक आहेत. 'माध्यमरंग' हे पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध झालेले आणि अनेक पुरस्कारांनी सन्मानित झालेले त्यांचे पहिले, स्व-अनुभवाने नटलेले पुस्तक परंतु त्यापूर्वी केलेली पत्रकारिता, अनेक नियतकालिकांतून केलेले दर्जेदार लेखन, स्वतः नियतकालिके प्रसिद्ध करण्याचा घेतलेला अनुभव, यातून त्यांचे साहित्यिक पैलू उठावदार असल्याचे दिसून आलेले आहे. यात भर पडली ती त्यांच्या व्यावसायिक कर्तृत्वाची. खुद्द दूरदर्शनवरच 'निर्माता' या पदावर कार्यरत राहिल्याने त्यांची माध्यमातील अनेक प्रयोगांतून, त्यांच्या निर्मितीतून कारकीर्द बहरलेली दिसून येते. त्या कारकिर्दीतील माध्यमातील थोर व्यक्तींशी त्यांना थेट संवाद साधता आला. स्वतःच्या कलागुणांशी त्यांना जुळवून घेता आले, ही एकप्रकारे चार चांद लागलेली कारकीर्द आहे असेच म्हणता येईल.

दूरदर्शनवर त्यांचे स्वतःचे निर्मित केलेले अनेक कार्यक्रम लक्षवेधी ठरले. त्यात 'अमृतवेल'ने कळस गाठला. हा लोकप्रिय कार्यक्रम ही त्यांची सर्वोत्तम निर्मिती ठरली, तशी ती रसिकांच्या स्मरणात कायम स्थान राखून आहे. त्या कार्यक्रमातील काही, नियतकालिकांसाठी काही घेतलेल्या मुलाखतीच्या माध्यमातून निवडक दिग्गज असे कलावंत या पुस्तकातून भेटीला आलेले आहेत.

कलावंत हा कुठल्याही माध्यमातील असू दे, त्याचे संपूर्ण दर्शन त्याच्या मनोगतातून मोकळे करील, अशी अपेक्षा करणे म्हणजे दगडाला पाझर फोडण्यासारखे आहे. परंतु रविराज गंधे यांनी त्यांच्या थेट अंतःकरणाला हात घातलेला दिसून येतो. मधाच्या पोळ्यातील थेट मधाच्या गाभ्याला हात घातल्यासारखा. इतिकर्तव्याचा हा मध्य हस्तगत करायचा तर त्यासाठी सारे कौशल्य पणाला लावावे लागते.

मुलाखतीचे तंत्र ही साधी-सरळ बाब वाटत असली तरी ती तशी वाटणे ही फसगत आहे. ज्याची मुलाखत घ्यायची त्याची नुसती कारकीर्द समजून घेऊन चालत नाही, तर संपूर्ण व्यक्तिमत्त्वच समजून घ्यावे लागते. सायीसारखे सार नेमकेपणाने घुसळून काढावे लागले, तेही कुठे ओरखडा न उमटता. ते कौशल्य रविराज गंधे यांच्याकडे आहे. ते त्यांच्या लेखणीतून, प्रसन्न शैलीतून व्यक्त झालेले आहे. त्याचेच सार म्हणजे 'माध्यमयात्रेतील माणसं' हे पुस्तक होय.

'माध्यमयात्रेतील माणसं' याची विभागणी चार भागांत केलेली आहे. 'सिनेमा जगत' या पहिल्या भागात सुलोचना, मास्टर भगवान, नाना पळशीकर, दारासिंग, गजानन जहागीरदार आणि शाहू मोडक आहेत. दुसरा भाग 'संगीत जगत'चा आहे. यात जगजितसिंग, बेगम परवीन सुलताना यांचा समावेश आहे. 'दूरदर्शन'च्या तिसऱ्या भागात पु.ल. देशपांडे, सई परांजपे, कमलेश्वर आणि विजय तेंडुलकर आहेत. तर चौथा 'साहित्य जगत'. या भागात बा.भ. बोरकर, रामदास भटकळ, मंगेश पाडगावकर, चंद्रकांत खोत, दिलीप प्रभावळकर, बाबूराव अर्नाळकर, श्रीकांत बोजेवार, मोनिका गजेंद्रगडकर आणि कमल शेडगे यांचा समावेश आहे.

या सर्व मान्यवरांच्या मनमोकळ्या अशा मुलाखती या पुस्तकात आहेत. त्यात मुलाखत देणाऱ्या मान्यवराचे व्यक्तिमत्त्व कायम राहील, त्यात कुठेही मुलाखतकाराचा अनाठायी हस्तक्षेप असणार नाही याची तंतोतंत काळजी लेखकाने घेतलेली आहे. त्यामुळे दोघेही आपल्यासमोर संवाद साधत आहेत आणि आपण प्रेक्षक-वाचक म्हणून ती तशीच्या तशी अनुभवत आहोत असेच वाटत राहते. लेखकाची स्वतःची एक शैली असते. तिचा प्रत्यय मुलाखतीच्या समोरापातून येतो. "चालण्याच्या ओघात आपल्या खांद्यावर जन्मभर वागवलेली छोटी-मोठी भावभावनांची, आठवर्णांची गाठोडी बन्याचदा माणूस मुक्कामाला पोहोचल्यावरदेखील उतरवायची विसरतो अन् अचानक कुठल्यातरी निर्मिताने तो ती हळूहळू खांद्यावरून उतरवायला लागतो अन् मोकळाढाकळा होतो." अशा वाक्यातून रविराज गंधे व्यक्त होतात.

पुस्तकाच्या सुरुवातीस लेखकाचे मनोगत आहे, ती त्यांच्या प्रवासाची नांदी म्हणता येईल. आतील फोटो हे त्यांच्या कारकिर्दीवर चांदतारे आहेत आणि सतीश भावसारांचे मुखपृष्ठ हे या पुस्तकाचे अवकाश साधणारी आकाशगंगा आहे.

माध्यमयात्रेतील माणसं

रविराज गंधे

माध्यमयात्रेतील
माणसं

उगवतीचे इंद्रधनुषी रंग ल्यालेली कविता
आम्ही छंदोबद्द कविता फक्त रविवारीच लिहितो कारण
त्या दिवशी फुरसत असते अलंकार आणि
छंदात मनसोकृत डुंबायची.
एरवी आठवडाभर फक्त गर्दी
रस्त्यात माणसांची आणि कवितेत शब्दांची.

प्रथमेश पाठक यांचा 'कॉर्पोरेट कविता' असे शीर्षक असलेला नवाकोरा कवितासंग्रह. त्याच्या शीर्षकाच्या नावीन्यातून हे स्पष्ट होते की हा संग्रह वर्तमान जगाचे वास्तव आपल्या कवेत घेऊन आलेला आहे. कॉर्पोरेट जग ही वर्तमानाची व्याख्या झालेली आहे. या जगात माणसे वावरतात ती यशाच्या भूमिकेतून. त्यासाठी आणखी एक शब्द प्रचलित झालेला आहे, ब्रेन ड्रेन! कवीच्या भाषेतच सांगायचे तर या ब्रेनचे दोन भाग आहेत, डावा आणि उजवा, जे जगण्यावरील आपली हुक्मत आणि यांत्रिकता सिद्ध करतात. नेमके हेच मुख्यपृष्ठावरील सजावटीत अचूकपणे हेरलेले आहे. यासाठी मुख्यपृष्ठकार तेजस्विनी प्रथमेश पाठक यांचे अभिनंदन करायला हवे.

हा कवितासंग्रह वाचत असताना एक वेगळी भूल मनाभोवती रुंजी घालत असल्याचा भास होतो. पर्यटनस्थळी गेल्यानंतर जाणवणाऱ्या आनंदायी, प्रसन्न, कुतूहल आणि आश्र्वय यांच्या भुलीसारख्या. प्रत्येक स्थळ वेगळे भासावे, पुन्हा पुन्हा चहूबाजूंनी पाहण्याचा मोह व्हावा, तिथेच रेंगाळत राहावे, त्याच्या सौंदर्यात अंगभर चिंब भिजावे, ही नि एक आर्कषक मोहिनी मनाला तिथे बांधून ठेवते, तसाच अनुभव या कविता वाचताना येतो. प्रत्येक कविता स्वतंत्र आहे. तिचे विषय, आशय आणि त्यातले सौंदर्य स्वतंत्र आहे. शीर्षकात 'कॉर्पोरेट' अशा शब्दप्रयोग आहे. पण हे जग म्हणजे एक प्रिज्म आहे. त्यातून दिसणारे, भासणारे विश्व खूप मोठे आहे आणि तितकेच वेगळे आहे. हे वेगळेपण केवळ दिखाऊ नाही तर भरभक्कम अशा आशयघन शब्दांच्या कलाकुसरीतून ते साकारलेले आहे. 'क्षितिजाची वास्तुशांत केली नाही की अस होत का?' 'मी नसतोच कधी जातीच्या कॅमेरातून काढलेल्या फोटोत, पण पूर्वग्रहदृष्टितांच्या फोटोशॉपचं काय करू?' 'जणू मी तुझ्या वक्षष्टांदाप्रमाणे उषेच्या समेवर अचुक चालली' यासारख्या ओळी प्रत्येक कवितेच्या गाण्यात चिरेबंदी पायाभरणीच्या माथ्यावर अलगद पाय रोवून उभ्या असलेल्या आढळतात आणि वाचक म्हणून आपण तिथेच त्या पायरीशी उभे राहतो, स्तब्ध होऊन.

कविता ही कवीची आहे. तिच्याविषयी तो भरभरून बोलतो. हे बोलणे कवितेच्या प्रसूतिवेणांचे आहे तसे ते कवीच्या अस्वस्थपणाचे आहे. 'मध्यरात्री ये कुजबुज कानी की पानांची सळसळ न्यारी। नसते कुजबुज, नसते सळसळ असतो आक्रोश झाडावरी'.

कवी आपल्या भोवतीचे जग कवितेतून मांडतो तेव्हा त्याचे संवेदनशील स्पंदन, तरल निरीक्षण आणि थेट आशयाला भिडण्याची दमदार ऊर्जा यांचा प्रत्ययकारी अनुभव देतो. समुद्राचे अफाट उधाणलेले रूप आणि निश्चल ओहोटीच्या वेळचे रूप ही दोन टोके जशी प्रत्ययाला

येतात तशा. यात असणारा विरोधाभास, विसंवाद आपल्याला स्तब्ध करून जातो. 'रिलेस' ही कविता 'शब्दा'ला मध्यवर्ती ठेवून लिहिलेली आहे. तिच्या शेवटी कवीने एक ओळ जोडली आहे, 'आता शब्दारेवजी 'माणू' रिलेस करून हीच कविता पुन्हा एकदा वाचा' अशी क्षणात सगळे संदर्भ बदलून आपल्याला कवेत घेतात. जसे हस्तांदोलन करत नाही, थेट मिठीच मारतात.

आशयसंपन्न असलेल्या या कविता काही मुक्तछंदात आहेत, परंतु त्या विस्कटलेल्या नाहीत, तर त्यांना तरल अशी लय आहे. काही कविता छंदबद्द आहेत. त्यासाठी यमक, अलंकार जोडण्याची धडपड नाही तर अंगभूत अशी सहजता त्यांच्यात आहे. 'एकदा कवितेत ये तू', 'नाही'सारख्या काही कविता गझलच्या रूपात आलेल्या आहेत.

एकदा कवितेत ये तू एकदा तर शब्द हो ही मिठी सुटण्याअगोदर एकदा तर स्तब्ध हो 'ऑफिससूक्त', 'कवितेबाहेचा पाऊस' यासारख्या काही कविता अभंगाचे बोट धरून आलेल्या आहेत. चार ओळीचे कडवे हा एक आणखी प्रकार आहे जो 'हायकू'चे स्मरण करून देतो.

कवी प्रथमेश पाठक यांच्या कविता यापूर्वी दर्जेदार अशा नियतकालिकांतून प्रसिद्ध झालेल्या आहेत. त्यांचा पुस्तकरूपाने हा पहिलाच संग्रह आहे तरी त्यात नवखेपणाला कुर्ठे थारा नाही. ही आजची कविता असल्याने इंग्रजी शब्दांची योजना अपरिहार्य ठरते. मार्केट, रिझोल्युशन, स्केल, स्टॅडर्ड, कॉम्प्लिटर, सेफ्टी डोअरसारखे अनेक इंग्रजी शब्द कवितेत आले आहेत. तशी शीर्षके-कॅलिडोस्कोप, नॉस्टॅल्जिया, इंटरेस्ट, रिलेस अशी इंग्रजी आहेत. हा सगळाच संग्रह पुन्हा पुन्हा वाचावा असा दर्जेदार आहे. यातील समई, जाणीव, फोटोशॉप, वाळवी, गंज, चंद्र, आमची कविता यांसारख्या काही कविता कायम स्मरणात राहतील इतक्या उल्लेखनीय आहेत.

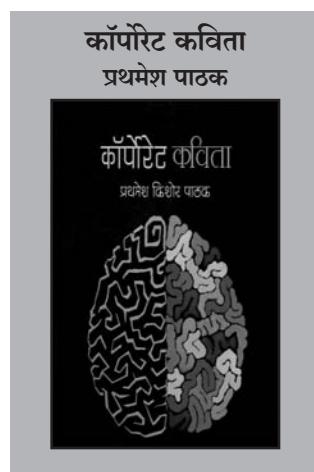
डॉ. सिसिलिया कार्वालो यांची अभ्यासपूर्ण प्रस्तावना आणि प्रशंसात असनारे याचे अर्कसार असलेले ब्लर्ब म्हणजे या संग्रहाचे अलंकार आहेत.

मूल्य १५० रुपये सवलतीत ९० रुपये

ग्रंथानि

कॉर्पोरेट कविता
प्रथमेश पाठक

तुफानाचे सौंदर्य आणि सामर्थ्य लाभलेला लेखसंग्रह
 ‘तत्त्वज्ञानाच्या किंवा विचारसरणीच्या
 ‘संशोधना’ला प्रयोगशाळा लागत नाहीत, अंतराळाने
 किंवा दुर्बिणी लागत नाहीत, रसायने लागत नाहीत,
 तंत्रज्ञान लागत नाही; की कुठे उत्खनन करावे
 लागत नाही. मनाचे, अंतर्मनाचे उत्खनन, सर्वेक्षण,
 पृथक्करण, संशोधन मनानेच करायचे असते..
 म्हणजेच ‘द ऑब्जर्वर’ आणि ‘द ऑब्जर्वर्ड’ एकच.
 निरीक्षक आणि निरीक्षण केले जाणारे मन हे दोन्ही
 एकाच माणसाच्या ठायी!’

कुमार केतकर हे व्यासंगी पत्रकार-संपादक म्हणून सर्वांनाच परिचित आहेत. इकॉनॉमिक टाइम्स, डेली ऑब्जर्वर, महाराष्ट्र टाइम्स, लोकसत्ता, दिव्य मराठी आदी मराठी-इंग्रजी वृत्तपत्रे त्यांच्या कुशल, व्यासंगी संपादकीय कारकिर्दीची साक्षीदार आहेत. उत्तम वक्ता कसा असावा, याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे कुमार केतकर. मंत्रमुग्ध करणारी अस्खलित ओघवती वाणी, तारीख-सनावळीसह असलेले ठाशीव संदर्भ आणि त्यामागे असलेला प्रचंड अभ्यासाचा भक्कम पाया, त्यामुळे त्यांचे वक्तवृत्त ऐकणे ही एक पर्वणीच. त्यांची जी मते असतात ती ठाम आणि आशयसंपन्न असतात. त्यांच्या विचारांत असलेली प्रगल्भता ही तर दिपवून टाकणारी असते. ती केवळ भाषणातून व्यक्त होते असे नाही तर त्यांच्या लेखनातूनही ती तितक्याच उत्कट आणि तरलपणे व्यक्त होते. त्यांच्या प्रतिभेला तर दैवी देणगीच लाभलेली म्हणायला हवी. बदलते विश्व, त्रिकालवेध, ओसरलेले वादळ, एडिटर्स चॉर्इस, विश्वामित्राचे जग, शिलंगणाचे सोने, मोनालिसाचे स्पित, कथा स्वातंत्र्याची, ज्वालामुखीच्या तोंडावर आदी पुस्तके वाचत असताना या दैवी प्रतिमेचा, व्यासंगाचा पदोपदी प्रत्यय येतो. त्यांच्या प्रसिद्ध असलेल्या या श्रेष्ठतम साहित्यसंपदेतून वेळोवेळी प्रसिद्ध झालेल्या लेखांतून काही निवडक लेख संकलित करून त्यांचा एक सुंदरसा लेखगुच्छ तयार करण्यात आला आणि त्यांच्या पंचाहतरीच्या निमित्ताने तो कुमार केतकर यांना अर्पण करण्यात आला आहे, त्याचे नाव आहे व्यासंग आणि विचार. हे संकलन चोखंदळपणे केले आहे धनंजय गांगल आणि अरुण जोशी यांनी. ग्रंथालीच्या स्थापनेत आणि तिच्या वाटचालीत सक्रिय सहभाग असलेल्या संस्थापक-सदस्य कुमार केतकरांना ग्रंथालीने दिलेली ही कृतज्ञतेची नव्हे तर आपलेपणाची, अंतर्यामी जिज्वाळ्याची गौरवभेट आहे. धनंजय गांगल हे ग्रंथालीचे विश्वस्त आहेत आणि अरुण जोशी ग्रंथालीचे संपादकीय आधारस्तंभ आहेत. दिनकर गांगल, अरुण साधू, कुमार केतकर यांनी ग्रंथाली वाचक चळवळ वृद्धिगत करण्याचा जो वारसा निर्माण केला, तो अव्याहतपणे-समर्थपणे पुढे सुरु राहिला आहे, त्यात सुदेश हिंगलासपूरकरसह या द्वीर्घीचा आवर्जून उल्लेख करावा लागेल. त्याची प्रचीती या पुस्तकाच्या संकलनातून व संपादनातून येते.

‘व्यासंग आणि विचार’ या लेखसंग्रहाचे वेगळेपण अनुक्रमणिकेवरून नुस्ती नजर फिरवली तरी लक्षात येईल. विज्ञान, समाजशास्त्र, राजकारण, अर्थकारण, तत्त्वज्ञान, मानसशास्त्र, इतिहास, साहित्य,

ग्रंथपान

व्यासंग आणि विचार
धनंजय गांगल, अरुण जोशी

माध्यम, व्यक्तिचित्रण अशा सर्व घटकांचा समावेश असलेले लेख निवडलेले आहेत. हे लेख पूर्वप्रसिद्ध आहेत, आपण वाचलेले आहेत म्हणून ते शिळे झाले आहेत, असा समज करून त्यांच्यापासून फारकत घेतल्यासारखे होईल. याचे कारण कुमार केतकरांची शैली, त्यांचा व्यासंग, त्यांनी प्रत्येक लेखात कलेले विषयाचे विश्लेषण, उलगडून दाखवलेली अंतर्बाह्य सुसूत्रता आणि त्यापाठी असलेले तत्त्वज्ञान व मानसशास्त्र. त्यामुळे हे लेख नुसते ताजेपणाचे अनुभव देतात इतकेच नाही तर आपल्या आकलनाच्या जाणिवा समृद्ध करत जातात. प्रत्येक लेखाची कक्षा किती विस्तृत असू शकते, त्याच्या विविध पैलूंचा विचार वेगवेगळ्या दृष्टिकोनातून कसा करता येतो; हे लेख वाचताना नव्याने जाणवत जाते.

रसेल, फ्रॉइंड यांची ओघात आलेली नुसती नावे संदर्भपुरती मर्यादित नाहीत, तर त्यांची त्या त्या विषयावरील पुस्तकांची नावे, त्यांचा लेखाशी असलेला अन्वयार्थ वाचून आपण थक्क होतो. गॅडफादरचा लेखक मारिआ पुझो याचे काढंबरीलेखन, अरुण साधू, नारायण सुर्वे, विजय तेंडुलकर, सुनीता देशपांडे, आळेकरांचे महानिर्वाण, हिटलर, महात्मा गांधीजी यांच्याविषयीचे लेख व्यक्तिचित्रणाची आदर्श संहिता म्हणावी असे आहेत. स्वतःला लेखक म्हणवणाच्या साहित्यिकांनी या लेखांकडे गाईड म्हणून एकदा निश्चितपणे पाहणे उपयुक्त ठरू शकेल. नोकरशाही अभिमानाने बाळगणान्यांनी वेतनव्यवस्थेवरील वास्तव समजून घेण्यासाठी ‘वेतनव्यवस्थेतील बेबदशाही’ हा लेख आवर्जून वाचावा. आणि रसिक वाचकांसाठी तर प्रत्येक लेख ही जणू केतकरांची पंचाहतरीच्या निमित्ताने मिळालेली भेट आहे; असेच म्हणता येईल. यातून वाचनासाठी उपयुक्त ठरू शकतील अशा अनेक पुस्तकांची यादी हाती येईल.

“एकदा तडजोडी सुरु केल्या की त्यांची परिणती निषेच्या लिलावात आणि भ्रष्टाचारात व्हायला फारसा वेळ लागत नाही,” “आणि त्या अधिकांच्याचा चेहरा अगदी आवाज ऐकू येईल इतका धपकन् पडला”, “कोणत्याही प्रसन्न, उमद्या, उत्साही, हसतमुख, करिष्मासंपन्न व्यक्तीची हत्या वा अपघाती मृत्यू ही लोकांच्या काळजावर जखम करते.” यासारखी अनेक वाक्ये ही सहजासहजी येत नाहीत. त्यासाठी प्रज्ञा, प्रतिभा, प्रगल्भता आणि व्यासंग असावा लागतो. ती सारी आयुधे ज्यांच्याकडे आहेत त्यांचे नाव आहे कुमार केतकर. ‘व्यासंग आणि विचार’ हे त्याचे सार आहे, जे वाचकाच्या वैचारिकतेला नवकी उद्युक्त करील असा विश्वास वाटतो.

धनंजय गांगल यांची उत्तम प्रस्तावना आणि सतीश भावसार यांचे आशयसंपन्न मुख्यपृष्ठ या पुस्तकाला लाभलेले आहे.

मूल्य २५० रुपये सवलतीत १५० रुपये

क्षणचित्रे

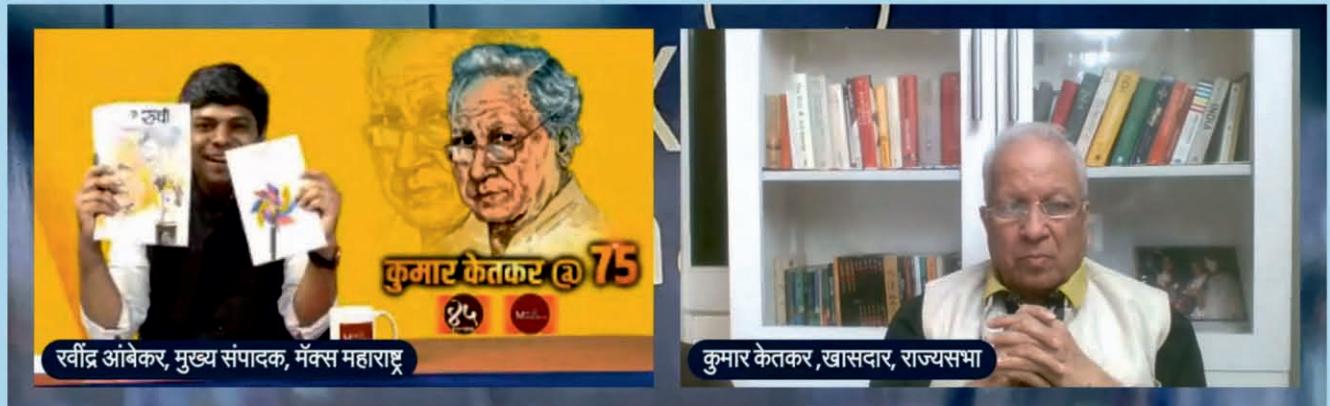
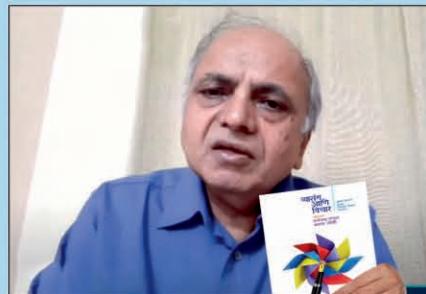
शरद पवार यांच्या ८०व्या वाढदिवसानिमित्त १०० ग्रंथालयांना
‘राष्ट्रवादी वेलफेर ट्रस्ट’च्या वतीने, ‘ग्रंथाली’च्या सहकायने,
ग्रंथसंच भेट देण्यात आले.
छगन भुजबळ यांच्या हस्ते
सानेगुरुजी वाचनालय, येवला
यांना एक ग्रंथसंच
देताना छायाचित्र.

निफाडच्या श्री मांडकेश्वर वाचनालयातील मान्यवर ग्रंथसंचासह.

कुमार केतकर यांच्या
पंचाहतरीनिमित्त ‘मॅक्स महाराष्ट्र’ व ‘ग्रंथाली’
आयोजित लाइव्ह अभीष्टचितन कार्यक्रमात
‘व्यासंग आणि विचार’ पुस्तकाचे
प्रकाशन करताना गणेश देवी
तसेच

या कार्यक्रमात संवाद साधताना कुमार केतकर.
सोबत ‘मॅक्स महाराष्ट्र’चे संपादक रवी आंबेकर

आता आमचे व्याजदर पूर्वीपेक्षाही कमी

सारस्वत को-ऑपरेटिव बँक लि.
(शेअर्चुल्ड बँक)

होम लोन

7.00% प्रतिवर्ष

कार लोन

8.00% प्रतिवर्ष

गोल्ड लोन

8.50% प्रतिवर्ष

लोन अगेन्स्ट प्रॉपर्टी

8.80% प्रतिवर्ष

टू व्हीलर लोन

11.00% प्रतिवर्ष

*विचार व अंदी तार्गत: तिसऱ्या 2020

अधिक माहितीसाठी आपल्या नजीकच्या शाखेशी संपर्क करा.

www.saraswatbank.com

